

## **UN EPISOD TRECUT CU VEDEREA DIN ACTIVITATEA LUI IOAN BIANU (1904)**

LAURA STANCIU

Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

„Un mare dar de la Dumnezeu este acea calitate a neamului nostru care  
este înțelepciunea, cumpătul.  
Acest cumpăt și această înțelepciune s-au manifestat întotdeauna atât în  
dezvoltarea noastră culturală și literară, cât și în cea politică”.

Ioan Bianu (1902)

Generația liderilor români din timpul Marelui Război (1914-1918) a avut în centrul preocupărilor sale dezvoltarea și consolidarea unor proiecte politice viabile, odată ce conflagrația mondială lăsa locul tratativelor de pace. În cazul soluționării problemei transilvane trei proiectii au fost mai importante: ca o contrapondere la teoria superiorității rasiale<sup>1</sup>, proiectul autonomiei provinciei imagina o Transilvanie de sine stătătoare, independentă și neutră față de vecinii săi (simplu spus, un fel de Elveție la Carpați); un alt proiect construit de A. C. Popovici<sup>2</sup> și Al. Vaida Voevod vedea o federalizare a Imperiului Austro-Ungar, în care românii să formeze o Rumänenland cu o largă autonomie (o patrie a transilvănenilor, muntenilor, moldovenilor, dobrogenilor și bucovinenilor în cadrul Imperiului bicefal). În cele din urmă, ca soluție politică la problema națională din Imperiu Austro-Ungar, elitele românilor, ca de altfel ale tuturor națiunilor din Imperiu, au optat pentru proiectul național: desprinderea din Imperiu fie prin constituirea de state proprii, fie prin unificarea cu statele naționale de dincolo de frontiere.

Neîndoielnic, implementarea proiectului național prin Unirea de la 1918 a fost în cele din urmă rezultatul conjugării mai multor factori fundamentali. A fost o răsplată a eforturilor preoților și dascălilor din Ardeal care au lucrat la maturarea conștiinței naționale a românilor, o etică a muncii care a fost de altfel admirată de elita intelectuală și politică din Regat (Nicolae Iorga, de pildă). Desigur, încununarea acestei atitudini s-a produs prin acțiunea politică din Transilvania, desăvârșită prin Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Nimic nu ar fi fost posibil însă fără participarea României la Marele Război (1916-1918), certificată prin semnarea tratatelor de la Paris (1919-1920), prin care Alianții recunoșteau noile frontiere ale țării. Una dintre explicațiile acestui succes

---

<sup>1</sup> Turda 2016, passim.

<sup>2</sup> Popovici 1939, vezi Crișan 2008, p. 121-139.

creditat cu foarte puține șanse de reușită la un moment dat (1917) poate fi găsită în faptul că, în perioada premergătoare războiului (în *La Belle Époque*), elita a sădit în rândul poporului ideea că afirmarea identității naționale este determinată de cultură, de educație și instruire, de păstrarea și dezvoltarea limbii naționale. Între liderii de opinie care au lucrat cotidian, cu migală anonimă, aproape se distinge figura ardeleanului Ioan Bianu (1856-1935). Deși în competiție cu celelalte viziuni, iar în timpul Marelui Război aparent abandonată, viziunea acestui grup încăpățânat s-a materializat.

Bianu este parte integrantă a generației care a prevăzut calea construirii statului român pentru că a avut acea intuiție de a vedea drumul ce trebuia parcurs, și anume transformarea culturii într-un eficient element politic, de agregare statală. Unul dintre nenumăratele exemple din biografia lui, care pot fi alese, este momentul în care Ioan Bianu a decis să elaboreze bibliografia cărților românești vechi. Era un exercițiu parcurs deja de francezi, germani, italieni, maghiari sau polonezi, ca atare el s-a hotărât să urmeze o bună practică europeană. În momentul conceperii bibliografiei existau două modele la îndemână: cel geografic, de înregistrare a tuturor aparițiilor editoriale, a tipăriturilor provenite de pe un teritoriu circumscris geografic. Cealaltă cale era cea culturală, adică tipăriturile, cărțile scrise în limba română de români. Bianu și Hodoș au optat pentru modelul cultural care includea pe toți românii (și pe cei din afara frontierelor de atunci ale țării). Aceasta venea în completarea programului Academiei Române, concepută ca o instituție a tuturor românilor. Și venea, mai larg, în continuarea viziunii lor unioniste<sup>3</sup>. S-a născut astfel *Bibliografia românească veche 1508-1830*<sup>4</sup>, elaborată împreună cu Nerva Hodoș și Dan Simonescu, „icoană completă a tot ce s-a tipărit în țările românești sau de românii din alte țări între 1508 și 1830”, o lucrare modernă monumentală pentru acea epocă și un valoros instrument de lucru pus la dispoziția cercetării românești de profil.

În prezentarea de față primează perspectiva simbolică, și nu cea informativă. Nu îmi propun să exprim noutăți despre Ioan Bianu, ci să evoc personalitatea sa ca una emblematică pentru o generație extraordinară care, în continuarea tradiției ardelenice, se raporta la cuvântul scris și privea/folosea cartea drept mijloc convingător de construire a națiunii. În acest sens, Bianu a fost un cruciat al culturii, al cărții. El s-a individualizat în spațiul culturii române extracarpatică („regățene”) prin efortul susținut al unui editor al textelor românești vechi și prin atenția acordată înțelegerii introducerii limbii române în biserică (sec. XVI-XVII). Ambele eforturi au fost dublate de dorința uniformizării scrierii cu caractere latine (sec. XIX) și a introducerii ortografiei

<sup>3</sup> Gherman 2016, passim.

<sup>4</sup> BRV I-IV, 1903-1944.

moderne românești (reforma ortografică a Academiei Române, 1904). Efortul lui de cercetător al cărții și activitatea de profesor la Universitatea București vor rodi prin generația următoare de specialiști, când, prin scrisul lui Zenovie Păclișanu<sup>5</sup> sau Petre P. Panaitescu, majoritatea proiectelor lui Bianu au fost continuate și nuanțate<sup>6</sup>.

Simbolic, la București, Ioan Bianu reprezenta legătura cu Ardealul, la nivel politic și cultural (contactele strânse cu membrii Partidului Național Român și cu ASTRA: Albini, Brote, Goga, Lucaciu, Mangra, Maniu, Popovici, Slavici, Vulcan<sup>7</sup>). Era elevul lui Timotei Cipariu și protejatul lui Ioan Micu Moldovan de la Blaj, dacă ar fi să ne reamintim doar de circulara vicarului Moldovan, prin care își susținea discipolul, îndemnând preoții să facă o evidență a cărților românești vechi din Transilvania și să le dăruiască Bibliotecii Academiei din București<sup>8</sup>. Bianu este reprezentantul eforturilor depuse de ardeleni pentru latinizarea culturii românești din spațiul extracarpatic, fără a promova însă excesele acestora de latinizare (de tipul Laurian)<sup>9</sup>. El a continuat linia lui Ioan Micu Moldovan, Timotei Cipariu și a promovat standardul unui bibliofil dincolo de Carpați pentru care colaborarea dintre școală și bibliotecă însemna construirea unei culturi autentice, naționale. Un episod ilustrativ pentru această atitudine, trecut și el cu vederea, dar care merită invocat este discursul lui Ioan Bianu la serbările ASTREI de la Blaj. Atunci, în ziua de 29 august 1911, „bibliotecarul Academiei Române din București [prin discursul său] a reînviat trecutul școlilor din Blaj, arătând importanța lor istorică pentru cultura neamului românesc”<sup>10</sup>.

Momentul 1911 întărea și clarifica același registru simbolic exprimat anterior în anul 1904, când Ioan Bianu a fost ales membru titular al Academiei Române, al cărei președinte va fi între anii 1929-1932. Discursul de recepție la Academia Română, rostit de ardelean la 21 martie (3 aprilie) 1904<sup>11</sup>, are o încărcătură și o forță simbolică a momentului care merită subliniate. Desigur, alături de semnificația lui în manifestare, cu obișnuita participare a regelui Carol I, la ceremonia primirii unui nou membru în Academia Română<sup>12</sup>, evenimentul primea valoare prin conținutul discursului noului membru referitor la anevoiosul proces de *introducere a limbii române în biserica românilor*. Ioan Bianu a

<sup>5</sup> Păclișanu 1933, p. 783-786.

<sup>6</sup> Panaitescu 1965; Panaitescu 1969; Panaitescu 1971, p. 348-369; Panaitescu 1994.

<sup>7</sup> Dumitraș 2010, p. 205-237.

<sup>8</sup> Comșa 1943.

<sup>9</sup> Bădiliță 2019, p. 15, 139-141.

<sup>10</sup> Bianu 1911, p. 91-92.

<sup>11</sup> Bianu 1904. Vezi anexa studiului care reproduce cu fidelitate discursul academicianului Ioan Bianu.

<sup>12</sup> Dumitraș 2010, p. 83-86.

prezentat fazele și evoluția acestui proces de-a lungul timpului: cum s-a introdus limba slavonă în biserică și care a fost procesul înlăturării acesteia, impunându-se folosirea limbii române, pretutindeni, în biserica românilor. „Timp de o oră și mai bine”, Bianu a demonstrat că limba strămoșească „este legătura sfântă, care face unitatea vieții sufletești a tuturor părților neamului nostru, împrăștiat sub deosebite stăpâniri. De aceea se cuvine să ne atingem de ea cu acel respect cu care omul cuminte se apropie de tot ce este sfânt”. Prin urmare, Biserica și Academia, cele „mai înalte instituțiuni sufletești și culturale ale neamului nostru, au în sarcina lor îngrijirea pentru buna păstrare și înțeleapta dezvoltare a acestei limbi, prin care se unesc într-un singur suflet și într-o singură viață toate sufletele viețuitoare și toate mințile lucrătoare ale neamului românesc” (p. 25).

Pentru generația lui Bianu literatura constituia esența viziunii privitoare la construirea națiunii prin cultura exportată la București din mediul academic postherderian german (unde poezia lui Schiller și Lessing au avut această misiune) la umbra căruia au crescut școlile Blajului. Pentru elita formată în această atmosferă, cultura, prin forma ei percutantă de manifestare care era literatura națională, continua să joace rolul decisiv în construirea statelor naționale<sup>13</sup>. Literatura destinată unui anumit popor izvora și alimenta deopotrivă spiritul național (*Nationalgeist*) și forma, prin intermediul cărților, „adeverata cultură”, chintesența caracterului național al statelor.

Bianu a fost parte componentă a grupului tăcut, harnic și tenace care a construit cultura ca armă politică și a văzut în limba română legătura de nezdruccinat între elită și popor. A fost unul dintre cei care au dat concretețe viziunii postherderiene și au folosit cartea drept instrumentul material și eficient care a construit în durată lungă, prin răspândirea limbii române, cultura națională, singura capabilă în ochii lor de a da coerență și concretețe statului național. Prin urmare, Bianu considera o datorie civică menținerea unității și a bunei dezvoltări „a acestei limbi, care unește și trebuie să unească în veci într-un singur tot întregă gândirea întreg neamului românesc!”. Dar expozeul său nu este unul propagandistic, mistificator, ci aplicat, riguros, un discurs bazat pe fapte și evenimente concrete din istoria culturii române vechi și premoderne dublate cu analogii luate din cultura europeană germană și maghiară. Descendent al viziunii Școlii Ardelene<sup>14</sup>, Bianu reconstituie impactul tiparului în Transilvania, recunoaște rolul calvinilor în răspândirea lui între sașii, maghiarii și românii ardeleni (sec. XVI-XVII), dar și menirea centrelor tipografice princiare și bisericesti din Muntenia și Moldova în diseminarea limbii române (sec. XVII). În prelungirea demersului postiluminist al lui Vasilie Popp, suntem în fața unei valoroase repertorizări a cărților concepute pentru serviciul liturgic

<sup>13</sup> Harth 2000, p. 349, 364.

<sup>14</sup> Mârza 2009, passim.

sau pentru activitatea civilă curentă în limba română (sec. XVII-XVIII), cu scopul de „a arăta cum și când limba românească și-a îndeplinit emanciparea bisericească, luându-și locul de singură limbă a altarului și a stranei în bisericile poporului românesc”.

Ne convingem de profesionalismul lui Ioan Bianu dacă consultăm aparatul critic care însoțește discursul său. Analizând cele șaptesprezece trimiteri bibliografice prezente în subtextul prelegerii sale, din istoriografia română din Regat și din Transilvania (cu o singură excepție, istoricul sas ardelean Georg Daniel Teutsch, adept al teologiei istorice), putem realiza saltul uriaș la nivel informativ și interpretativ făcut prin contribuția lui Bianu în cercetarea migăloasă a cărții românești vechi și a culturii premoderne. Apelul la școala critică românească (prin reprezentanții ei de seamă, de la Xenopol, Densusianu, Tocilescu, Sbiera, până la Cipariu sau Laurian, fără a-i omite pe romanticii Vasilie Popp și George Bariț) explică avangardismul abordării lui multidisciplinare (istoria bisericii, istoria culturii, a limbii și a cărții românești). Era, desigur, o metodă fundamentată pe aparatul critic interdisciplinar la care a făcut apel.

Întregul eveniment petrecut în primăvara anului 1904 se încadrează într-un registru simbolic: în deschiderea ședinței, regele Carol I a prezentat, ca și cu alte prilejuri, două lucrări cu tentă istorică, una care trata relațiile lui Mircea cel Bătrân cu comitele Zollern, întemeietorul dinastiei de Hohenzollern, cealaltă prezenta fazele campaniei militare de la Plevna, din timpul Războiului de Independență din 1877<sup>15</sup>, campanie condusă de Carol I.

Lui Ioan Bianu i-a răspuns protectorul și bunul său amic, Dimitrie A. Sturdza, secretarul general al Academiei în acel moment, care, în cuvântul său, prezenta o scurtă biografie a vieții și activității tânărului ieșit „din fundul unei frumoase văi a Carpaților” și-i elogia activitatea depusă în cei 25 de ani împliniți de la numirea sa în fruntea Bibliotecii Academiei: „Și noi simțim o mare satisfacție de a fi crescut un bărbat care ocupă astăzi un loc de frunte în știință și învățatură și care a devenit pentru noi nu numai un slujbaş vrednic, dar [și] un ajutor indispensabil”.

Vorbind despre viziunea privitoare la rolul bibliotecii în societate, prietenul și colaboratorul lui Bianu, Dimitrie A. Sturdza, lauda zelul și activitatea neobosită a ardeleanului pentru sporirea colecțiilor Academiei, aprecia ordinea pe care Bianu a introdus-o în Bibliotecă și „munca minuțioasă, care nu poate fi întreruptă un singur moment fără a sminti lucrările Academiei și lucrările acelor care vin la noi să-și adăpostească munca lor”. Sturdza menționa și evoluția fondurilor Bibliotecii, care, în momentul numirii lui

---

<sup>15</sup> Despre relația dintre Academia Română și Casa Regală, chiar despre legătura dintre Ioan Bianu și regina Maria, vezi Tănăsioiu 2017, p. 86.

Bianu în postul de bibliotecar, număra 3 000 de volume, iar în 1904 avea „peste 100 000 volume tipărite, peste 4 000 volume manuscrise, peste 30 000 documente românești, cea mai însemnată colecție de monede românești și cea mai mare colecțiune de stampe, de portrete și de hărți geografice privitoare la istoria românească”. Despre aceeași viziune cultural integratoare mărturisea și relatarea făcută de Iosif Vulcan în presa vremii privitoare la desfășurarea ceremoniei din Aula Academiei Române. Diseminarea ei prin revista enciclopedică săptămânală *Familia* (28 martie/10 aprilie 1904), cu o largă circulație în Transilvania vremii, mărturisea importanța și semnificația națională a evenimentului.

Subtextul discursului noului academician și mesajul lui era unul neunivoc: cartea a fost un factor de coeziune, de unitate, iar cartea românească veche constituia nimic altceva decât dovada unității culturale a românilor, un liant identitar care a traversat veacurile de la Coresi (1560) până în 1904. Era un demers care demonstra colaborarea între oamenii care comunicau cuvântul Domnului, vorbeau și tipăreau în limba română. Această literatură a format caractere și „adevărată cultură națională”, capabilă să formeze conștiința statalității românești. Pentru că, deși în viziunea proaspătului academician „cartea era un instrument bisericesc” (p. 6), cauza înlocuirii limbii slavone cu cea română în biserică a fost impusă în cultura română de nevoia de a înțelege care s-a născut „între cei mărunți și numeroși”<sup>16</sup>. Așadar, la noi ca și aiurea (din Spania, Franța, Germania până în Rusia), cuvântul scris și tipărit în limba celor mulți era elementul care a dovedit că putea calibra caracterul național al statului.

În același timp, chiar dacă neglijat de cercetarea de profil, discursul de recepție al lui Ioan Bianu constituie un reper în devenirea biblioteconomiei românești. A fost o demonstrație care a contribuit la individualizarea importanței cercetării aplicate, riguroase a culturii românești premoderne și moderne. Fără a mistifica, biblioteconomia devenea un instrument politic, parte a strategiei construirii națiunii prin cultură, a statalității românești, așa cum o demonstra pionierul acestui domeniu și la noi, iar episodul din 1904 reprezenta în fapt manifestul unui bibliofil angajat în lupta națională. Vizionar, prin întreaga sa activitate publicistică, Bianu a reușit o legitimare a literaturii române ca parte componentă a discursului cultural european modern. Este și motivul pentru care considerăm pledoaria lui Bianu și azi inspirațională și propunem republicarea acesteia în anexa studiului nostru.

---

<sup>16</sup> Panaitescu 1965, p. 80-81.

## ANEXĂ

Sire,  
Alteță Regală,  
Domnilor Colegi<sup>17</sup>,

S-au împlinit în zilele trecute douăzeci și cinci de ani, de când mă aflu în serviciul Academiei<sup>18</sup>. Bunăvoința cu care am fost întâmpinat aici de la început nu s-a împuținat, ci mai vârtos a crescut an cu an și s-a întins la toți membrii acestei instituțiuni, dintre cari mulți nu mai sunt astăzi de față între noi. Toți au apreciat cu atâta bunătate lucrarea mea, încât la 25 martie 1887 m-au ales membru corespondent și m-au legat astfel cu totul de această instituțiune, spre care, ca și către un Olimp al culturii naționale a neamului meu, eram obicinuit din copilărie a vedea îndreptate privirile tuturor, în orășelul școlar al Blajului, unde am crescut. Domniile Voastre ați întins acum doi ani bunăvoința față de mine până la treapta cea din urmă, dându-mi scaun și glas hotărâtor alături de Domniile Voastre în acest templu al culturii întregului nostru neam.

Este prea firesc ca o emoțiune greu de stăpânit să frământa sufletul meu acum, când viu să-mi ocup locul, la care m-ați chemat între Domniile Voastre, în modul solemn indicat de legea fundamentală a Academiei; și emoțiunea este cu atât mai puternică, cu cât nimeni nu știe mai bine decât mine cât de puțin am făcut din cât ași fi dorit eu însumi, și mai ales din cât ar fi trebuit să fac, spre a fi cucerit cu deplin merit locul la care Domniile Voastre m-ați chemat, judecând cu bunăvoință puținul ce am putut face.

Despre un lucru sunt însă deplin convins și sunt încredințat că sunteți convinși și Domniile Voastre: că am dat și dau Academiei tot sufletul, toate puterile mele. Numai astfel pot înțelege toată bunăvoința arătată mie de Domniile Voastre de un întreg pătrar de secol și // încoronată acum prin acordarea onoarei celei mai înalte spre care poate năzui un cărturar român.

Așa fiind, simțămintele mele de recunoștiință nu-mi este cu puțință și nici nu încerc a vi le exprima; un singur lucru vă declar însă cu toată solemnitatea acestei zile, – pentru mine cea mai solemnă a întregii vieți –, că precum până acum, așa voi da și în viitor tot sufletul meu, toate puterile mele, pentru creșterea și întărirea Academiei Române menită a împrăștia raze de lumină și de încălzire națională în toate colțurile pământului unde trăiesc români și se vorbește limba românească.

---

<sup>17</sup> Transcrierea discursului lui Ioan Bianu îi aparține domnului Ștefan Borza, căruia îi mulțumim.

<sup>18</sup> Lucrarea lui Ioan Bianu nu conține trimiteri bibliografice, documentarea bazându-se pe fișele întocmite de către autor. Acestea au fost adăugate la finalul discursului.

Sire,  
Alteță Regală,  
Domnilor Colegi,

Ce subiect mai potrivit ași fi putut alege pentru cuvântarea mea de astăzi decât să vă vorbesc despre limba românească, a cărei studiere și cultivare a fost ideea inițială, misiunea sublimă a înființării Academiei noastre? Ce poate avea pentru noi un interes mai viu decât să studiem organismul, să cercetăm fazele prin care a trecut limba noastră până acum? Ce misiune mai înaltă, mai nobilă, mai sfântă ar putea avea o instituțiune decât de a îngriji să se mențină totdeauna unitatea și să se asigure buna dezvoltare în viitor a acestei limbi, care unește și trebuie să unească în veci într-un singur tot întreagă gândirea întreg neamului românesc, să stabilizească legătura organică între cele mai strălucite saloane, cei mai mari învățați, cei mai geniali poeți, cei mai elocuenți oratori și bărbați de stat cu cele mai modeste șezători de sat, cu ciobanii cari cântă pe lângă turme, cu voinicii cari cântă după coarnele plugului, cu fetele cari cântă la seceră și cu moșnegii și babele cari povestesc nepoților cu farmec neasemănat povești minunate și întâmplări din vremiile de demult?

Academia Română și-a deschis rostul în lume la 1 august 1867, vorbind românimii, care așteaptă cuvântul ei dătător de viață și de direcție, prin glasul atât de autorizat al vecinic neuitatului Timoteiu Cipariu, care // a proclamat – între altele – datoria acestei instituțiuni „de a îngriji ca limba română să scape de tot jugul despotismului sub care de secolii a gemut.” Și Cipariu avea adâncă cunoștință despre mulții secolii în lungul cărora biata noastră limbă, această scumpă comoară a sufletului românesc, a stat sub jugul despotismului altor limbi, ale cărui urmări cu durere le simțim până astăzi și le vom simți încă multă vreme, căci sunt cauzele de întârziere ale dezvoltării culturii noastre.

Mă voi sili să expun înaintea D(omniilor) Voastre astăzi fazele principale ale unei laturi a izbânditelor năzuințe de emancipare a limbii românești de sub „jugul despotismului” limbilor străine, despre care cu atâta amar vorbia Cipariu la 1867, și anume despre năzuințele prin cari, în secolii XVI, XVII și XVIII, limba noastră a ajuns a fi, la noi, limba cultului religios, limba bisericească, limba rugei.

## I.

Când românii se ivesc din chaosul medieval și vin – târziu de tot – să-și iea locul între popoarele formate din fărâmurile și rămășițele împrăștiate ale marelui popor roman și între cele ivite la viața istorică prin mișcarea profundă pe care a produs-o desmembrarea imperiului lumii, până atunci crezut etern, atunci românii se arată într-o stare în multe privințe deosebită de celelalte popoare romanice. Ei se ridică din mijlocul unei lumi nouă, a lumii slave, cu care printr-o

conviețuire seculară se amestecară, în a cărei biserică se închinau, a cărei organizare socială în multe o primiră și și-o prefăcură în obicei.

Organizarea politică a statelor noastre fusese luată după cea bizantină cunoscută de ai noștri de la bulgari, și mai presus de toate biserica românilor era aceeași cu a acestor slavi, având limba lor la toată slujba religioasă, în toată cartea, în tot scrisul, și, prin urmare, și în viața formală și oficială a statului. Limbii românești, nobilei continuatoare a limbii legiunilor neînvinse, îi rămăsese modesta stare de limbă vorbită în relațiile zilnice, de limbă casnică, de limbă nescrisă, neîntrebuințată nici la altarul și strana bisericii sau în serviciile religioase de orice fel, // nici în scrisul actelor de cancelarie a puterii domnești, care era „toată cărma” țării.

Așa a fost la început, în întâiele secole ale încheșării statelor românești și a vieții noastre bisericesti și sociale. Dar cu cât întreagă această viață se încheșă mai bine, cu atât era mai natural să se simtă tot mai mult greutatea de a întrebuința limba străină, pe care numai prea puțini și cu prea multă osteneală o puteau învăța și înțelege.

Pre acele timpuri, cartea era un instrument bisericesc și era atât de strâns legată de biserică, încât cărturarii erau aproape numai fețe bisericesti, preoți și călugări, ei au fost de aceea și întâii însemnători și povestitori ai faptelor bisericii. Între ei era natural să se simtă mai întâi trebuința de a ne întoarce și pe limba înțeleasă de toți cărțile sfinte cari cuprind fundamentele credinței, pentru ca astfel să fie cu putință a răspândi mai ușor înțelegerea sfintelor învățături în masele poporului și mai întâi între cei mărunți și numeroși, cari se pregăteau spre a fi slujitori bisericii în mănăstiri și în sate, și cari altfel trebuiau să stea mulți ani sub dascălii mănăstirilor spre a învăța limba slavă, cea străină și greu de învățat.

Întâiele traduceri românești de acest fel par a fi fost făcute în mănăstirile moldovene din Bucovina, către sfârșitul domniei Marelui Ștefan. Gloriosul și înțeleptul domn, în 1475, prin două chrisoave, a înzestrat cu sate vechea mănăstire a Homorului pomenită la 1428, a înălțat însuși acolo alte patru mănăstiri mari, Putna la 1470, Pătrăuții la 1478, S-tul Ilie și Voroneț la 1488, și tuturor le-a dat sate și moșii. Astfel, a produs o mare înviorare a activității culturale și artistice interne a mănăstirilor din acea parte a țării, ceea ce se vede și din frumoasele manuscrite de Evanghelii făcute atunci, câte au ajuns până la noi.

Pentru a da elementele instrucțiunii teologice călugărașilor români adunați în mare număr în aceste mănăstiri, pare să se fi tradus după slavonește cel puțin *Noul Testament*, temeiul credinței, și *Psaltirea*, comoară de cea mai înaltă poezie prin care sufletul oamenesc umilit se înalță spre Dumnezeuire. Traducerile acestea au fost făcute în felul vorbirii locale, caracterizat față de vorbirea triumfătoare de mai târziu prin cunoscuta particularitate fonetică a schimbării lui *n* între vocale // în *r*, particularitate care pare a fi fost pe atunci caracteristica limbii în regiunea

nordică și apuseană, Moldova de sus și Ardealul de miazănoapte și de apus, precum caracteristică este și astăzi fărâmurii de limbă, câtă a mai rămas până la noi, în Istria.

Astfel se întrevide în ceață trecutul îndepărtat – către sfârșitul secolului XV – întâia încercare de a se înălța limba noastră la starea de limbă de carte, de limbă literară. Încercarea aceasta a rămas însă fără urmare.

## II.

Activitatea literară religioasă atât de modestă în sine, dar atât de însemnată pentru urmările ei, se începe curând a doua oară, pe la mijlocul secolului XVI, în părțile de miazăzi ale țărilor românești.

Pe la începutul acestui secol vin în Țara Românească prelați, clerici, cărturari slavi, de peste Dunăre, să se adăpostească la noi și să-și continue aici lucrarea pe care nu o mai puteau face în țările lor din dreapta marelui fluviu, căzute sub stăpânirea neînduratului Islam învingător. Ei aduc meșteșugul tipografiei pe care-l învățară de la venețiani și, de la 1508 până după 1550, se tipăresc la Târgoviște cărți bisericești în limba slavă, înfrumusețate cu frontispicii în elegante arabescuri cari înconjurau stema domnească a țării. Nici prin gând nu putea trece cuiva pe atunci la Târgoviște că ar trebui, că s-ar conveni să se tipărească asemenea cărți și în limba țării, în limba profană vorbită de poporul românesc.

Un vânt nou venit din Apus aduce însă până lângă granițele țării idei nouă. În lumea catolică de sub ascultarea milenară a Papei de la Roma se întâmplă marea răzvrătire a reformei germane. Luther, călugărul genial și îndrăzneț, personifică mișcarea și între altele scrie pe steagul său de luptă cuvintele marelui Apostol Pavel (I, Corint., 19), după cari cuvântul sfânt trebuie să fie spus popoarelor în limbile lor, ca să-l înțeleagă cei mulți, cei umiliți, iar nu în limbi străine și moarte, înțelese numai de puțini învățați.

Sașii, vecinii de peste munte, au adus repede din patria lor primitivă și au îmbrățișat cu toții reforma cu ideile ei liberale și democra//tice. Ei au fost îndată urmați de marea majoritate a ungarilor ardeleni, dar foarte curând, la 1563-4, s-au despărțit aceste două elemente atât de deosebite, formând două biserici protestante deosebite. Una după alta amândouă aceste biserici – cea luterană a sașilor și cea calvinistă a ungarilor – s-au năzuit să atragă către dânsele pe oropsiții români, conlocuitorii lor, cari se țineau de biserica ortodoxă de abia tolerată, dar cari erau cei mulți, marea majoritate a locuitorilor principatului, cari munceau pentru folosul tuturor și erau lipsiți de toate, până și de mângâerea de a înțelege rugăciunile, slujbele și cântările bisericii, căci toate acestea se cetieau pentru dânșii în limba slavonă, pe care nici poporul nici preoții nu o înțelegeau.

Protestanții sași mai întâi au voit ca, tocmai prin punerea în aplicare și pentru români a cuvintelor Apostolului, să-și atragă încrederea și simpatia

acestora și apoi mai mult. Sibienii încep lucrarea tipărind la 1544 *Catechismul* lui Luther în limba românească, dar pare că ei s-au oprit aci. 16 ani mai târziu, aceeași lucrare a fost reluată de brașoveni și condusă fără încetare timp de peste 20 de ani. Cheltuielile însemnate făcute în acest timp de bogatul oraș sășesc cu întocmirea tipografiei cirilice și cu tipărirea cărților pentru români nu puteau fi făcute fără un scop bine chibzuit de acei cari de secolii erau oficial declarați de *prudentes et circumspecti*. Dacă la 1544 s-a crezut trebuincios a se face cheltuiala pentru a se tipări catehismul protestant pentru români în limba acestora, spre a-i lămurii și a-i atrage spre noua biserică, cu atât mai vârtos devenise, pe la 1560, o necesitate pentru sași, lucrarea în această direcțiune, după ce ei se certară cu protestanții unguri și, ceva mai târziu, la 1563-4, s-au și despărțit de tot în două biserici deosebite, cum au rămas până astăzi; astfel, sașii, depărtați de patria lor germană, rămaseră și bisericeste cu totul izolați.

În martie 1559, brașovenii, la îndemnul județului cetății lor, Ioan Benkner, hotărâsc să atragă pe români la biserica reformată. Și se pun pe lucru. La 1560, tipografia cirilică este așezată la Brașov, doi cărturari și tipografi români sunt aduși de la Târgoviște. În anul // următor, 1561, „jupânul Hanăș Begner de în Brașov” dă românilor întâia oară *Evanghelia* tipărită în limba lor.

Lucrarea brașovenilor nu era fără socoteală: ea pare a fi fost începută cu știința mitropolitului de la Târgoviște, capitala Țării Românești și ortodoxe de peste munți, cu care relațiile erau zilnice și de toate felurile, și care inspira încredere fraților români ortodocși ai Ardealului. Cărturarul de căpetenie al acestei activități literare religioase de peste două decenii a fost diaconul Coresi de la Târgoviște și ajutorul său, Tudor Diac, venit probabil tot de acolo.

Motivarea acestui lucru nou și nemaipomenit până atunci în româtime o spune „jupânul Hanăș Begner de în Brașov” așa: „am avut jelanie pentru sfintele cărți românești Tetraevanghel și am scris aceste sfinte cărți de învățătură să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe românii cine-s creștini”, iar temeiul acestei hotărâri sunt pomenitele cuvinte ale Apostolului Pavel, cari vor fi mereu repetate ca justificare în epilogurile sau la precuvântările tuturor cărților tipărite românește în această epocă. După *Evanghelia* a venit *Praxiul* sau *Faptele Apostolilor*.

Se vede însă că protestanții unguri calviniști au voit să iea din mâna sașilor acest mijloc de a atrage pe români spre reforma lor, căci, pe la 1564, Forro Miklos, nobil de Háporton, o însemnată personalitate a timpului între ungerii calviniști, plătește cheltuiala pentru o mare carte românească, *Tâlcul Evengheliilor*, adică *Cazania*, care s-a tipărit de același Coresi tot la Brașov. În fruntea acestei cărți Coresi spune că dacă a văzut „că mai toate limbile au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor numai noi Românii n-avem” ... a tipărit *Evanghelia* și *Praxiul*: „după aceea, dacă a văzut jelanian a mulți preoți de *Tâlcul Evengheliilor*, cum să poată și ei propovădui și a spune oamenilor învățătură

după cetitul Evangheliei”... a aflat aceste tâlcuiri ale Evangheliei și lui îi plăcură și le-a tipărit. Într-o învățătură din această carte se aduce iar vorba despre traducerea cărților bisericești în limba românească și se zice deschis că în biserică: „să spue cuvântul lui Dumnezeu, Sfânta Evanghelie, în limba pre carea grăiesc oamenii, să putem înțelege noi mișelamea. Ce folos e lor dacă popa // grăiește în limbă străină, românilor sârbește, de nu înțeleg, sau pre altă limbă ce nu vor înțelege ascultătorii”.

La 1570, Coresi tipărește românește, iar la 1577 – românește cu slavonește – *Psaltirea*, cartea principală a cultului la protestanți și care la noi era asemenea socotită de cea mai creștinească carte din întreaga Sfânta Scriptură.

Seria cărților tipărite românește de luteranii brașoveni se încheie cu marea și frumoasa *Evanghelie cu învățătură* de la 1581, în fruntea căreia și-a pus stema familiară „Jupân Lucaci Hrăjil (Lukas Hirscher), județul Brașovului și a tot ținutul Bârsei”, și pe al cărei titlu s-au împreunat cu numele de o parte: „Bătar Criștov (Cristof Bathory), voievod în toată Țera Ungurească și în Ardeal”, cu „marele de Dumnezeu luminat arhiepiscop Ghenadie ... cârmuitor legiei creștinească”, de cealaltă, „bunul creștin și dulce Mihnea Voievod, despuitoriu în toată Țera Românească și, spre despusul domniei lui cârmuitor legiei creștine, Marele Serafim arhiepiscopul”. Nici o altă carte românească nu a apărut sub auspicii atât de puternice și de înalte ale atâtor stăpânitori politici și bisericești preste țări locuite de popor românesc! În asemenea împrejurări cartea nu mai putea fi bănuită de tendințe, mai ales că chiar textul ei – spune darnicul și evlaviosul județ brașovean – l-a fost aflat în Țara Românească, la arhiepiscopul Serafim, în cetate în Târgoviște, care i-a trimis cartea, apoi s-a sfătuit „cu luminatul mitropolitul Marele Ghenadie de în tot ținutul Ardealului și al Orăziei și cu mult cliros de preoți ce le trebuia această carte,” s-a mai sfătuit și cu toți sfetnicii lui, și numai „cu voia tuturor acestora și cu voia mitropolitului Marelui Serafim” a dat-o lui Coresi Diaconul, „meșter învățat într-aceast lucru, de o scoase de în cartea sârbească pre limba românească.”

Această nemaipomenită profunziune de precauțiuni se explică, pre de o parte, prin neîncrederea cu care românii primiau cărțile tipărite în limba lor din dragostea și dărnicia neobicinuite ale sașilor luterani, pre de altă parte, pentru a susține concurența pre care le-o făceau confrății lor în reformă, ungurii calviniști, cari erau mult mai puternici, având guvernul țării în mâinile lor. //

De la început, sașii lucrează cu precauțiune, ferindu-se de a jigni tradiția bisericii românești. Astfel, de abia tipărise la 1561 *Evanghelia* românească, și același județ Ioan Benkner tipărește *Evanghelia* și în slavonește prin aceiași cărturari și tipografi, Diaconul Coresi și Tudor Diacul. Asemenea de observat este că sașii nu s-au atins de cărțile de slujbă bisericească, nu au tipărit niciuna de această în limba românească, ci au mărginit lucrarea lor la cărțile de cetire și de învățătură. Calvinii, mai încrezători în puterea lor, de la întâiul amestec în

această lucrare, merg până la capăt, voind introducerea deplină a limbii române în locul celei slavone în biserica românilor. Astfel, la sfârșitul *Tâlcului Evangheliilor*, tipărit la Brașov la 1564 de Coresi pentru Forro Miclăuș, se află alipit, am putea zice ascuns, *Molitifelnicul*, cartea cea mai trebuincioasă preotului ortodox, tipărit întreg românește și având la început această deschisă declarație reformatoare: „Românește am scris acest Molitvelnic, cum să înțeleagă și popa ce zice însuși, și oamenii ce ascultă, că alte limbi înțeleg, și Dumnezeu așa au fost lăsat și prorociilor, și apostolilor să grăiască în limba cum înțeleg oamenii.” Și sfârșește zicând: „Frații mei popi, cu bun înțeles și mare frică și cinste pomeniți numele Domnului, nu boscorodiți, că vă bate (pe) voi Domnul”. A boscorodi însemnează a mormăi, a spune cuvinte fără înțeles. Este în afară de îndoială că *Molitifelnicul* nu a fost găsit tradus din vechiu, nici nu a fost tradus de Coresi dimpreună cu *Tâlcurile*, ci el a fost tradus de vreun ungur calvinist care știa românește sau de vreun român de acolo care știa ungurește, căci numai așa se pot explica neobișnuit de multele ungurisme, care niciodată nu au fost cunoscute nici chiar românilor de peste Carpați.

Tradiția limbii slavone în slujba bisericii românești a fost respectată și apărată și atunci, ca și mult mai târziu, de domnii și mitropoliții Țării Românești. Vedem astfel că același Coresi cu ucenicii lui tipărește la 1568, în slavonește, *Mineiul de praznice*, în numele lui Alexandru Voievod, domnul Țării Românești, și al mitropolitului Eftimie; la 1574 și 1575, același domn s-a sfătuit cu același mitropolit și a pus de s-a tipărit tot slavonește *Octoihul cel mare*, înfrumusețat cu // frumoase frontispicii, cu stema și cu pecetea domnească a țării; câțiva ani în urmă, s-au tipărit *Triodul* și *Octoihul cel mic*, toate cărți de cult, de slujbă bisericească.

Autoritatea acestor cărți slavonești înaintea românilor ardeleni era mare, fără îndoială, căci ele purtau însemnele domnești ale voievodului român și ortodox.

Surprinzătoare sunt în dezvoltarea acestei acțiuni două cărți tipărite slavonește cu stema domnească a Batoștilor, una este *Evanghelia* tipărită la 1579 de un Lorinț Diac în Bălgrad, în capitala Ardealului, „din porunca marelui voievod Batăr Criștov”, cealaltă este *Mineiul cel mic*, tipărit la Sas-Sebeș, la 1580, de cunoscutul diacon Coresi pentru mitropolitul Ghenadie al Ardealului, care se jalește că s-a făcut „în timpurile din urmă din partea popoarelor de altă credință mare stricăciune și scădere a sfintelor biserici, precum și împuținarea Dumnezeieștilor cărți”. Evidentă aluziune la propaganda sașilor.

Aceste cărți se vede a fi fost făcute de ungurii calviști pentru a strica efectul propagandei săsești luterane, numai așa cred că se poate explica și faptul ciudat că în *Evanghelia* slavonească de la 1579 sunt, pe lângă stema princiară a Batoștilor, frontispicii cu stema domnească a Țării Românești, pusă ca un semn neîndoios pentru români de dreaptă ortodoxie.

Totuși seria cărților românești tipărite în această epocă se încheie cu una făcută de calviști, *Palia*, tipărită la Orăștie de diacii Șerban Coresi și Marien „cu știrea Măriei Lui Bator Jigmon, voievodul Ardealului și al Țării Ungurești, și cu știrea și cu voia a toți domnilor mari și sfentici ai Ardealului pentru înțămătura Bisericii sfântă a Românilor”. Cartea cuprinde întâiele două cărți ale lui Moise, *Facerea și Eșirea*, scoase de mai mulți cărturari unguri calviști și români din limbile jidovească, grecească și sârbească pe limba românească; ea este întărită cu autoritatea stemei familiei domnitoare a Batoresților și cu numele lui Tordaș Mihaiu, episcopul românilor, și al calvinistului Ștefan Hercze, „propovăduitorul Evangheliei lui Hristos” în orașului Sebeș. Cheltuiala a făcut-o un puternic al vremii „Gesti // Frenți, ales hotnogiul Ardealului și Țării Ungurești”, și cartea o a dat în dar „vouă, frați românilor”.

Acestea sunt cărțile românești tipărite în Ardeal, „cu cheltuială multă”, de protestanții luterani și calviști, între 1560 și 1582, cu scop de propagandă între români. Vârtejul politic în care a intrat acea țară de la 1581, după moartea lui Cristof Batori, a silit pentru vreo 50 de ani pe stăpânitorii ei a căuta de alte griji mai grabnice.

Scopul urmărit de sașii luterani și de ungurii calvini era de a atrage pe români la una din aceste confesiuni. Pentru a-i ajunge, ei au dat acestora ceea ce nu avură până atunci: cărți religioase tipărite pe limba lor, însă numai cărți de citire, de învățătură, fără a se atinge de cărțile de slujbă, de ritual, afară de încercarea lui Foro Miclăuș de la 1564; iar cărțile de cult, de slujbă s-au tipărit slavonește de domnii și de mitropoliții Țării Românești și au fost întărite oficial cu stema domnească a țării.

Urmarea acestei întregi mișcări literare bisericești dintre 1560 și 1582 a fost că întâia oară s-au împrăștiat între români multe cărți tipărite pe limba lor și s-a făcut astfel întâiul pas hotărâtor pentru înălțarea limbii noastre la starea de limbă literară, și astfel a pregătit-o spre a ajunge mai târziu și limbă bisericească și de stat.

Traducerile tipărite de Coresi și de conlucrătorii lui erau făcute în limba vorbită în Țara Românească, și astfel s-a făcut întâiul pas pentru ca acest dialect să devină limba literară pentru toți români.

### III.

Activitatea literară bisericească, dintre anii 1560 și 1582 a produs o slabă mișcare în lumea românească de atunci și mai ales în cler, care a continuat a se ține strâns de tradiția seculară slavonă.

Șasezeci de ani nu s-a mai făcut nimic pe acest teren; de sub teascurile tipografice nici dincolo, nici dincoace de Carpați nu au mai ieșit nici cărți românești pentru înțelesul românilor, nici cărți slavonești pentru slujba bisericii lor. Cărțile românești tipărite de Coresi și de contemporanii lui s-au împrăștiat și

au rămas în întunecimea uitării, de unde // le-a scos de abia în zilele noastre Cipariu, părintele filologiei românești, pentru a dezgropa din ele formele vechi ale limbii.

Lucrarea se reia la 1635, deodată de amândouă laturile Carpaților, și este dusă iarăși timp de 20 de ani, până la 1656, cu scopuri mai lămurit spuse și într-un spirit răsboinic ofensiv și defensiv mai deschis decât în epoca lui Coresi.

Acțiunea românească și ortodoxă a fost dezvoltată în Țara Românească cu sprijinul statornic al lui Mateiu Vodă Basarab, fiind ajutat în scurtul timp de trei ani (1643-1646) de o asemenea lucrare făcută în Moldova cu ajutorul lui Vasile Vodă Lupu.

Lucrarea dezvoltată în Principate era acum necesară pentru a apăra Biserica Ortodoxă strămoșească, pentru a apăra o parte a neamului de cucerirea religioasă cu care era amenințat din partea ungarilor calviniști atotputernici în Ardeal, în timpul domniei puternicului principe Gheorghe Rakoczi și a fiului și urmașului acestuia.

Cele două domnii românești contemporane au fost dintre cele mai lungi, relativ mai liniștite și mai fericite pentru greu muncitele noastre Principate. Era deci natural ca și învățăturile să fie mai îngrijite, căci îndemnuri veneau și de o parte și de alta, din cele ce vedeau ai noștri peste hotar, cei de la Târgoviște, la capitala Ardealului, Bălgrad, la Brașov și la Sibiu, cei de la Iași, în Polonia cea strălucită și la Kiev. Un mare prelat ortodox și român de neam domnesc, Petru Movilă de la Kiev, apare ca îndemnătorul și ajutorul de căpetenie pentru cultivarea cărții de ai noștri la acest timp; de la dânsul aduce Mateiu Basarab tipografie și tipografi, „oameni învățați, pe de o parte, în sfintele scripturi și pricepuți, pe de alta, în meșteșugul acesta al tipografiei”, cum se spune în scrisoarea de închinare a celei dintâi cărți, tipărite la 1635; îi așază întâi în mănăstirea de la Câmpulung, unde se tipărește, la 1635, întâia carte, urmată de altele la 1642 și 1650; altă tipografie este așezată la Govora, unde se tipăresc cărți la 1637, 1640, 1642; apoi, la mănăstirea Dealu, la 1644, 1646, 1647; în sfârșit, în capitala Târgoviște, în 1646, 1649, 1651, 1652.

Fără îndoială, tot de la Petru Movilă a adus și Vasile Lupu tipografia // așezată în Mănăstirea Trei Sfetitele din Iași, care a lucrat numai 3 ani, 1643-1646, și a tipărit numai trei cărți.

Multe feluri de trebuințe au îndemnat pe înțeleptul Mateiu Vodă să aducă iar tipografia în țară, unde lucrase atât de frumos în secolul precedent, dar fără îndoială că un puternic îndemnător întru aceasta a fost lumina aceluia timp, Udriște Năsturel, fratele doamnei Elena, bărbat învățat, cu știință de multe limbi, care traducea din latinește în slavonește și din slavonește în românește, și care a fost conducătorul activității literare din timpul acelei luminoase domnii.

Evenimente din afară veneau asemenea să îndemne o curte luminată și patriotică, cum a fost a lui Mateiu Vodă, să se ocupe de aproape de biserică, în

care pe atunci era concentrată întreaga viața intelectuală a țării, și să se folosească de bincuvântatul meșteșug al tiparului, spre a răspândi în cler și între puținii cărturari profani cărți multe – se înțelege religioase – în dar sau mult mai ieftin decât copiile făcute cu mâna prin mănăstiri.

Protestanții continuau lupta cu catolicii și au întins-o și în lumea ortodoxă. Însăși Patriarhia din Constantinopol fusese învăluită în acele lupte înverșunate, în cari armele nu mai erau argumentele teologice, ci intrigile cele mai veninoase. Patriarhul Chiril Lucaris își pierduse scaunul, și Biserica Ortodoxă de Răsărit ferbea între insinuările și ispitele pre cari i le suflau, într-o ureche protestanții, în cealaltă catolicii, unii împotriva altora.

Principatele noastre românești nu numai că nu au rămas în afară de aceste ferberi, ci, dimpotrivă, ele au slujit ortodoxiei de port de mântuire, în loc liniștit și adăpostit, în care să se descurce intrigile, să se desamețească capetele, spre a se feri de nouă sfășieri și de frământări viitoare. Pentru aceasta s-a ținut în 1641 sinodul de la Iași.

Peste Carpați, în Ardealul vecin și românesc, calviniștii unguri fiind atotputernici, căci aveau în mână tronul și stăpânirea, au început o lucrare direct asupra românilor, spre a-i supune prin măsuri tot mai tari sub stăpânirea bisericii lor. Acțiunea aceasta este fără asemănare mai puternică decât cea din secolul precedent. La 1640 se tipărește românește *Catehismul calvinesc*, la 1641, se retipărește // *Cazania cea mare* a lui Lucas Hirscher de la 1581, *Noul Testament*, la 1648, *Psaltirea*, la 1651, însuși principele Gheorghe Rakoczi a dat poruncă și ajutor pentru tipărirea acestor cărți românești socotite necesare pentru a pregăti pe români pentru calvinizare. Nu atât prin convingere și prin cărți voiau însă calvinii puternici să atragă pe români, ci prin poruncă, prin puterea statului care le era în mână. Pentru aceasta a dat principele Rakoczi diploma din 1643, prin care poruncește românilor și episcopului lor să primească și să răspândească învățăturile calvine, și în locul întâi să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu în limba românească înțeleasă de popor.

Conducătorii Principatelor și ai Bisericii Ortodoxe Românești nu puteau sta nepăsători față de siluirea ce se făcea românilor de peste Carpați, frați de neam, de limbă și de religiune, a căror biserică era, din timpuri nepomenite, atârnătoare de Mitropolia Țării Românești. În fruntea luptei împotriva acțiunii calviniste s-a pus Varlaam, mitropolitul Moldovei, cu toți prelații amânduror Principatelor, cari s-au strâns în sinod la 1645 și au tipărit în același an românește cunoscutul *Răspuns* împotriva *Catehismului calvinesc* de la 1640. Acțiunea pentru împiedicarea calvinizării s-a continuat apoi indirect prin puternica influență pe care Principatele au avut-o totdeauna la românii de peste Carpați.

S-a spus că pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu se petrece un eveniment din cele mai însemnate pentru istoria culturală a poporului român: „se

introduce în slujba obștească și oficială a bisericii limba română la locul acelei slavone întrebuintate până atunci”. Această afirmație s-a repetat de multe ori, și trece drept un adevăr stabilit; ea nu este însă conformă cu faptele.

Este destul să privim lista<sup>19</sup> cărților tipărite în Țara Românească între 1635 și 1652, spre a ne încredința că lucrurile stau altfel. Din toate tipografiile lui Mateiu Vodă, pentru cari cumintele domn făcuse în țară și moară de hârtie, au ieșit 17 cărți, 9 slavone, 5 românești și 3 amestecate. Aceste cărți trebuiesc deosebite după cuprinsul și scopul lor în: a) cărți de ritual, b) cărți de cetire sau de învățătură religioasă și profană. Cele cinci cărți tipărite românește sunt numai cărți de cetire: trei cazanii și două cărți de legi, nici una singură carte de slujbă religioasă; între cele 9 cărți tipărite slavonește sunt trei de cetire (două edițiuni de *Psaltirea* și *Imitația lui Christos*) și șase cărți de slujbă: *Liturghia*, *Molitfelnic*, *Antologhia* sau *Mineiul ales*, *Triodul înflorit*, *Penticostariul* – adică toate cărțile trebuitoare preotului la slujbele bisericesti în biserică sau afară.

Din această enumerare se vede lămurit că Mateiu Basarab nu a scos limba slavonească din biserică, ci mai vartos a păstat-o în tot ritul, în toată slujba bisericască. Și mai puțin se poate atribui această reformă lui Vasile Lupu, din a cărui tipografie au ieșit numai trei cărți: *Cazania*, *Șapte taine* și *Cartea de legi*, cari nu au nicio legătură cu slujbele religioase ale bisericii.

Nici nu putea avea în gând Mateiu Vodă să facă atunci această reformă. Limba slavonească era de veacuri singura limbă bisericască la români, această limbă era legătura vie între toți creștinii ortodocși: românii de la Dunăre și din Carpați și slavii bulgari și sârbi din Peninsula Balcanică. De la căderea lor deplină sub stăpânirea turcilor, popoarele creștine de peste Dunăre își îndreptau priviri de speranță spre noi; 40 de ani înainte de Mateiu Vodă ele au tresărit la lucirea paloșului lui Mihai Viteazul, și speranțele de mântuire s-au întărit, și privirile s-au întors și mai mult spre Țările Românești. De aceea, Mateiu Basarab, la 1637 și 1638, tipărind de două ori *Psaltirea* în slavonește, spre a o împărți în dar tuturor acestor popoare, adresează domnescul său cuvânt așa: „drept credinciosuli și evlaviosuli neam «al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință» și având același vestit dialect slavonesc ca limbă, și cu deosebire bulgarilor, sârbilor, ungrovlahilor, moldovlachilor și celorlalți”.

Însăși doamna Elena face cheltuiala pentru a tipări *Triodul înflorit* și *Penticostarul* la 1649 în slavonește, pe care îl închină călugărilor sârbi din Sfântul Munte al Atonului.

Către sfârșitul domniei bunului și înțeleptului Mateiu Vodă se face un pas însemnat înainte: în anii 1650-1652, s-au tipărit trei cărți // pentru slujbe bisericesti cu totul speciale: *Înmormântarea preoților* (1650), *Botezarea și*

<sup>19</sup> Vezi lista întocmită de către autor și plasată la finalul discursului. Ioan Bianu a repertoriat cărțile tipărite în spațiul românesc între anii 1635 și 1741.

*Miruirea* (1651), *Sfințirea bisericilor* (1652). Aceste cărți nu mai sunt făcute pentru tot clerul ortodox, slav și român, ci numai pentru preoții și arhierii români, dar și într-însele se cuprind dovezi neîndoioase că nici gând nu fusese în această epocă de a introduce în slujbele bisericii limba românească în locul celei slavone. Românește s-au tipărit în aceste cărți numai *arătările tipicului*, adică instrucțiunile cum trebuie să se facă slujba, cântările și rugăciunile, rămânând toate în slavonește.

Mitropolitul Ungrovlachiei Ștefan, care a tipărit la 1651 cartea despre *Botez și mir*, pune în fruntea ei o lungă prefață și spune lămurit că preoții țării sunt în neștiință și că se face mare imputare țării și preoților, „mai vârtos de către hulnicii de lege”, – evidentă aluzie la calvinistii din Ardeal –, „cum nu știm sluji tainele sfintei Biserici”; de aceea „gândii – zice Mitropolitul – să ieu imputarea batjocurilor de asupra acestei țărișoare” și a tipărit „nu cum au fost până acum slavonește tipăriturile”, „ce tot românește toate pre rând”. Atât era de puternică ținerea la tradiția slavonească, încât și numai pentru atâta mitropolitul întâmpină o puternică opoziție, căci zice: „de am mai dres rânduielile și le-am propus românește..., nu să cade vouă... să vă înponcișați și să vă scârbiți împotriva păstorului vostru”.

Se încheie domnia lui Mateiu Basarab și încetează iar activitatea literară bisericească timp de treizeci de ani, dar românii păstrează cu stăruință în slujbele bisericești limba slavă, care în fața propagandei calvine va fi socotită încă mult timp înainte ca un semn caracteristic al ortodoxiei, iar introducerea limbii poporului în biserică va fi socotită și combătută ca o tendință protestantă calvinistă.

#### IV.

Activitatea litarară religioasă s-a reînceput, de astă dată în Moldova, de zelosul prelat și cărturar Dosofteiu, episcop la Huși și la Roman, apoi 15 ani mitropolitul țării (1671-1686). De unde a venit această prelat și unde și-a câștigat întâia învățătură nu știm, el avea însă // multă știință de carte pentru acel timp și cultură polonă, așa încât probabil este să fi învățat la Kiev sau într-o mănăstire de aceeași școală. Dosofteiu a primit fără îndoială unele idei protestante; așa se explică faptul că dânsul, prin muncă grea de „cinci ani foarte cu osârdie mare”, a făcut în limba românească *Psaltirea versificată*, lucru cu totul protestant; și apoi, că era cu totul câștigat pentru ideea de a introduce pe de-a întregul în locul celei slave limba românească în toată slujba bisericească.

Pentru realizarea acestei idei, pe lângă mai multe prețioase cărți de învățătură religioasă traduse și tipărite de dânsul, el a tradus și tipărit întâia oară cu totul în limba românească câteva din cărțile principale ale cultului: *Liturghia*, la 1679 și 1683, *Molitfelnicul*, la 1681, *Octoihul*, la 1683.

Lucrarea mitropolitului Dosofteiu a rămas însă o lucrare cu totul izolată și făcută într-o epocă prea agitată în Moldova, încât nu printr-însa se putea înlătura tradiția seculară.

Lucrarea cu rost se reia în Țara Românească, în timpul celor două lungi domnii, a lui Șerban Vodă Cantacuzino (1678-1688) și a lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), de doi mari mitropoliți, Teodosie și Antim, și alți câțiva prelați cărturari.

La 1680, luminatul mitropolit Teodosie reîncepe lucrarea, de unde a lăsat-o la 1651 mitropolitul Ștefan, făcând un mic pas înainte. El tipărește cu cheltuiala lui Șerban Vodă una după alta trei frumoase cărți românești, *Liturghia*, la 1680, *Evanghelia*, la 1682, și *Apostolul*, la 1683, cari se împart în dar în toată țara, cu scop cel puțin tot atâta politic, cât și bisericesc.

În fruntea *Liturghiei* de la 1680, mitropolitul a tipărit o minunată scrisoare de închinare către domn, pre care o numește cu vorbe latine „*Epistola dedicatoria*” și în care, după ce arată cât este de greu a se folosi cărțile în limbi străine, zice:

„Acesta dar văzând și noi, că necum lipsește în limba noastră de a fi ca să înțeleagă nărodului, ce încă și mulți, de nu mai mulți preoți, și alalalt cîn beserecesc de a cunoaște orânduiala și ținemintele ei, cum a să sluji trebuie, și fieștecare la vremea ei, de a să zice și de a se glăsu, putincioși nu sânt. Și mai vârtos aceasta și den neînvățatură și den neînțelegera limbii pogoară, care noau jalnic și plânguros lucru iaste într-atâta micșorare și călcare rodului nostru cestui rumânesc, carele odată, și elu numărât între puternicile neamuri, și între tarii oameni se număra, iară acum atâta de supus și de ocărât iaste, cât nice învățatură, nice știință, nice armă, nici legi, niceun obicei întru tot rodul, ce să pomenește astăzi rumân<sup>20</sup>, nu iaste, ce ca nește nemernici și orbi învărtindu-se și înfășurându-se, de la streini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii rodului nostru, cer și să împrumutează, și de carte și de limbă, și de învățatură. O grea și duroasă întâmplare!

Însă dar, ca de tot în praf și în cenușă lucrurile noastre să nu să ducă, drept că cât neștine va putea pentru ca să ajute rodul și felul lui datoriu iaste; și măcar o scânteie către atâtea mii ale altora la focuri mari ce se văd zgândărând, de a lumina dentr-un tăciunaș cât de mic, încă neștine a o lăsa și a se lenevi de a nu o mișca ne trebuie. Precum și noi acuma pentru folosul cunoscând al neamului nostru, mai vârtos al cetii beserecești, *nevoit-am de ceastă dată de am dat în lumină Lyturghia, și nu mai mult alta am făcut (săvai că gândim că altă dată ca aciasta nu s-au făcut), fără cât tipicul ei tot di pe izvod grecesc pre orânduiala lui, pre limba noastră am întors, pentru ca preoții și diaconii, măcar*

---

<sup>20</sup> Notă extrasă din text: „Între rumâni ce zicem, cuprindem și pre moldoveni, că tot dintr-o fântână cură.”

*cât de puțin ar ști, lesne să povățuiască, de a pute cunoaște, ce iaste a face, și a sluji. Iară Lyturghiia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutezat, drept mărturisesc pentru multe alte pricini* ce m-au împins, săvai că și pentru scurtă limba noastră ce iaste; o am făcut și pentru lipsa dascălilor (cum am zis) ce nu sânt întru ticălos rodul nostru și pentru neînțelegerea năroadelor, tainile ce sânt și ce însemnează și pentru neobiciaiul besericii noastre ce până astăzi n-au ținut.”

Aceste mișcătoare cuvinte ale mitropolitului Teodosie de la 1680 ne arată că nici atunci nu putea fi încă vorba de a se scoate limba slavă din slujba bisericii și a pune în locul ei pe cea românească.

Un hotărât pas înainte se face totuși atunci chiar sub autoritatea cuvântului domnesc: la 1682 se tipărește românește *Evanghelia* și la 1683, *Apostolul*, spre a se ceti în biserică în limba poporului. Însuși domnitorul se pune cu numele său în fruntea acestor două cărți, pre cari le dă în // „dar pre la toate bisericile țării noastre”. Despre *Evanghelie* zice domnitorul: „Ne-am nevoit de am săvârșit acest lucru dumnezeiesc, svântă această Evanghelie ..., poruncit-am fratelui nostru Iordachie Cantacuzino, velstolnic, de o au îndreptat, ... alcătuindu-se și svintele cuvinte *spre mai aleasă înțelegere a limbii românești*; iar despre *Apostol* spune: poruncit-am a știuților și învățaților ... de au tâlcuit Sfânta Scriptură cea nouă *spre bună înțelegere a limbii noastre*”.

Șerban Vodă a introdus deci în serviciul bisericesc citirea *Evangheliei* și a *Apostolului* în limba românească, cari și ele se citeau până atunci slavonește.

Peste Carpați, după 1680, vedem tot mai des cărțile de slujbă bisericească prefăcute cu totul în românește, fără cântări slavone; aceasta se vede nu atât din cele câteva cărți tipărite la îndemnul calviniștilor, pe atunci încă în cei din urmă ani de putere (*Ceaslovețul*, la 1685, *Rânduiala Diaconstvelor*, la 1687, *Molitfelnic*, la 1689), cât mai ales din cărțile manuscrise, cari în număr destul de mare ne-au rămas din acel timp, *Ceaslov*, *Octoih* și altele. Acestea arată că preoții pe acolo nu mai puteau face slujbele sfinte în slavonește și începuse a le face în românește după cărți traduse și scrise cu mâna mai ales de un dascăl mers în țara Crișurilor din Moldova, numit Vasilie Sturzea Moldoveanul.

Dar nu la bieți români de peste Carpați avem să căutăm păstrarea sau părăsirea conștientă a vechii tradiții slavone în ritual bisericesc, nici în Moldova, unde – după plecarea mitropolitului Dosofteiu în 1686 – activitatea literară religioasă încetează aproape cu totul până spre sfârșitul secolului XVIII. Acea tradițiune s-a păstrat în Țara Românească, unde Vodă Brâncoveanu, urmând lui Șerban Vodă, voia să întunece întru toate domnia acestuia.

În lunga domnie de 26 de ani a lui Brâncoveanu s-au făcut în țară mai multe tipografii mari, la Snagov, Buzău, Râmnic, București; s-au tipărit cărți bisericești și de slujbă, și de învățătură, mult mai multe ca până atunci, mult mai mari și mai bogate. Atunci s-au tipărit întâia oară la noi, la Buzău, de episcopul

Mitrofan, *Mineiele* cele mari în 12 volume și toate cărțile de slujbă ale ritului ortodox, în forma lor cea mai dezvoltată. În toate aceste cărți tipărite în anii 1698-1702, // românește sunt tipărite numai arătările tipicului și cetirile, *Evanghelia*, *Apostolul* și celelalte cetiri; iar toate cântările, tot ce auzea creștinul din gura preotului de la altar și de la cântărețul din strană, toate se rosteau numai în limba slavă până spre sfârșitul domniei lui Brâncoveanu.

Dar iată un fapt interesant din acest timp, tocmai pentru că este izolat: un prelat progresist, foarte probabil neobositul cărturar și tipograf Antim Ivireanu, a voit să facă în românește serviciul cununiei unuia sau mai multor fii domnești, beizadele, cum se zicea atunci. A tradus spre acest scop românește slujba logodnei și a cununiei, adăugând la sfârșit o rugăciune deosebită spre a se rosti în fața domnului pentru fericirea lui și a familiei domnești. Această traducere, frumos scrisă, se găsește lipită lângă un exemplar legat al cărții despre Botez și Mir, tipărită la 1651.

Dar ce dovadă mai hotărâtoare trebuiește spre a ne arăta că până în domnia lui Brâncoveanu nu limba românească, ci cea slavă era la noi limba ritului bisericesc, decât vestitele porunci pre cari, la 1698, le-a dat, în Mitropolia din București, Dositei, patriarhul Ierusalimului, lui Atanasie, episcopul Ardealului atunci sfințit? Aceste porunci date episcopului românesc de peste munți spre a se întoarce acolo întărit cu ele, ca să păstorească turma cea bântuită de eresuri străine, au fost scrise și în *Condica sfântă* a Mitropoliei Ungrovlahiei.

La punctul 5 al lor se zice: „Trebuie arhieria ta, slujba bisericii, adecâte *Ohtaiul*, *Miniaele* și alalte cărți ce se cântă duminicile și sărbătorile și slujba de toate zilele, să te nevoiești în de-adinsul să *se cetească toate pe limba slavonească* sau elinească, iar **nu românească** sau într-alt chip”. La punctul următor adaugă ca *Evanghelia* să pue să se citească au slavonește au românește; iar la punctul 2 se spune episcopului să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu la sârbi și la ruși pe limba slavonească, iar la români, pe limba românească.

Spre sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, la 1713, s-au tipărit în țară, la Târgoviște, întâia oară, cele două principale cărți de ritual, *Liturghia* și *Molitvelnicul*, întregi în limba românească.

Aceasta este întâia ruptură a tradiției slave. De acum cărțile tipărite // numai românește sunt tot mai dese, iar cele cu cântări în limba slavă tot mai rare, la 1715, 1717, 1726 și, în cea din urmă, la 1736<sup>21</sup>.

Din aceste fapte se vede lămurit că scoaterea limbii slave din biserica românilor și ridicarea limbii noastre naționale ca limbă liturgică, în locu-i, s-a îndeplinit numai în întâiele 3 decenii ale secolului XVIII. Această schimbare, atât de însemnată în istoria noastră culturală, nu s-a făcut deodată, nici prin porunci domnești, nici prin hotărâri de sinoade și de prelați, ci, cu încetul, prin

<sup>21</sup> Vezi bibliografia și tabelul anexate discursului.

trebuința din ce în ce mai mult simțită de toți și după ce încetară și cauzele cari făcuse să se creadă că păstrarea limbii slave în biserica noastră era o necesitate pentru păstrarea ortodoxiei.

Sire,  
Alteță Regală,  
Domnilor Colegi,

Această cuvântare, poate prea obositoare, a avut scopul de a arăta cum și când limba românească și-a îndeplinit emanciparea bisericească, luându-și locul de singură limbă a altarului și a stranei în bisericile poporului românesc, pozițiune în care nu mai fusese niciodată și de la care fusese ținută departe îndelungi secolii de limba slavă.

Emanciparea s-a început tot lângă biserică, către sfârșitul secolului XV și în secolul XVI; apoi, limba noastră a devenit limbă literară, limba cărții profane și a celei religioase în secolul XVII, și de abia în întâiele trei decenii ale secolului XVIII a ajuns și limba altarului, limba rituală a întregului cult bisericesc. Așa se vede din cercetarea cărților vechi.

Un mare dar de la Dumnezeu este acea calitate a neamului nostru, care este înțelepciunea, cumpătul. Acest cumpăt și această înțelepciune s-au manifestat totdeauna, atât în dezvoltarea noastră culturală și literară, cât și în cea politică. Încet și fără zguduire s-a înlăturat în secolii XVI, XVII și XVIII limba slavă din cartea și din biserica românilor, din // actele particulare și din cele oficiale ale cancelariei domnești; fără zguduire am intrat în spiritul culturii apusene, am schimbat direcțiunea de dezvoltare a limbii și am părăsit scrierea chirilică luând în locu-i pe cea latină, mai întâiu în scrierea privată, apoi în cea oficială, și, la sfârșit de tot, în zilele noastre, și în cărțile bisericești. Toată această mare reformă s-a făcut fără siluire, fără zguduiri, prin convingerea tuturor. De aceea, ea este temeinică și efectele ei vor fi eterne, căci eternă va fi și viața și lucrarea neamului nostru.

De abia sunt după două sute de ani, de când, în casa Domnului, românul își aude numai limba lui strămoșască. Din Sătmar până la Mare și de la gura Tisei până la Hotin, preotul și cântărețul citesc și cântă românului în limba lui părintească, iar acum câteva zecimi de ani românimea de peste Balcani, înviorată de viața noastră de aici, se năzuiește să și-o aibă și dânsa în școala și în biserica ei.

Această limbă este legătura sfântă, care face unitatea vieții sufletești a tuturor părților neamului nostru, împrăștiat sub deosebite stăpâniri. De aceea, se cuvine să ne atingem de ea cu acel respect cu care omul cu minte se apropie de tot ce este sfânt. Respectul trebuie să fie îndoit, înzecit, când este vorba de limba bisericii, de limba sfintei rugăciuni și a sfintelor cântări, cari ne înalță când suntem în bine, ne mângâie și ne întăresc în amar și în necazuri. Limba cărților bisericești trebuie să fie respectată și statornică, și numai atunci se

cuvine să fie scos dintr-însa un cuvânt, când el nu mai este înțeles de cei de astăzi, și numai atunci este bine să fie introdus un cuvânt nou, când el a ajuns în întrebuințarea și în înțelegerea tuturor, altfel se calcă cuvântul sfânt al Apostolului și se închide la vorbe neînțelese învățătura și ruga, care trebuie să înalțe sufletele celor mulți și umiliți.

Cele două mai înalte instituțiuni sufletești și culturale ale neamului nostru – Biserica și Academia – au în sarcina lor îngrijirea pentru buna păstrare și înțeleapta dezvoltare a acestei limbi, prin care se unesc într-un singur suflet și într-o singură viață toate sufletele viețuitoare și toate mințile lucrătoare ale neamului românesc. //

Sire,

Cele două mari calități ale neamului nostru, cumpătul și înțelepciunea, moștenite de la strămoși, ne-au scăpat de peire în secolii de grele vijelii prin care am trecut. Înțelepciunea strămoșească este personificată acum în persoana Maiestății Voastre, căruia Cel-de-Sus i-a dat în grijă conducerea acestei țări de aproape patruzeci de ani. Românii privesc cu admirațiune nesfârșită progresele uimitoare îndeplinite și cu speranță adâncă și neclintită viitorul asigurat. Iubirea caldă și statornică ce Maiestatea Voastră arată zilnic prin cuvinte și prin fapte limbii românești, și pe care o va lăsa moștenire scumpă Augustelor Odrasle ale Augustei noastre Dinastii Regale, asigură și limbii românești, ca întregii noastre vieți naționale, o dezvoltare înțeleaptă și glorioasă.

Să trăiți Maiestate, Rege înțelept și glorios! Trăiască Augusta noastră Dinastie Regală!

Să trăiască România și limba românească în veci vecilor!

Trăiască Academia Română!

Nota I – la pagina 16

**Părerii și afirmări  
despre introducerea limbii românești în biserica românilor**

**A. D. Xenopol**, *Istoria românilor pentru clasele primare de ambe sexele*, București, 1879:

Pag. 73: „(Mateiu Basarab) introduce limba română în biserică în locul celei slavone.”

Pag. 81: „(Vasile Lupu), ca și domnitorul muntean, nu este însemnat prin răsboale sale, ci prin introducerea în școli și biserică a limbei române în locul celei slavone, care până atunci domnea pretutindena.”

Pag. 74: „Pentru a combate această încercare (de a întoarce pe românii ardeleni către luteranism) Mateiu Basarab, în Muntenia, și Vasile Lupu, în Moldova, introduseră și ei limba română în biserică și înființară tipografiile pentru tipărirea de cărți religioase românești.”

(Asemenea în ed. din 1885, București, pp. 76, 77 și 84.)

(„...”, „...”, „...”, din 1890, Iași, pp. 111 și 115.)

Idem, *Istoria românilor pentru gimnazii și licee*, Iași, 1886:

Pag. 144: „Domniile lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu sunt caracterizate în privința culturai printr-un fapt însemnat: *introducerea limbii române în slujba bisericească*. Până la ei predominase limba slavonă atât în biserică, cât și în stat.”

Idem, *Curs de Istoria românilor pentru școlile secundare*, Iași 1895:

Pag. 187: „Punerile pe românește ale textelor bisericești erau întrebuințate numai de privați în rugăciunile făcute în casele sau în paraclisele lor. Nu erau întrebuințate în slujba oficială publică a bisericilor, în care se slujea numai în limba slavonă.

Limba română se introduce în slujba oficială a bisericii mai întâi la românii din Transilvania și anume prin dispozițiunile luate de protestanții acestei țări.”

Pag. 189: „Și în Țările Române limba slavonă e părăsită din slujba oficială a bisericii; dar aceasta se face mai târziu decât în Transilvania, anume pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu (1633-1654), și din alte pricini decât cele ce aduseră această schimbare în Transilvania.

Mateiu Basarab și Vasile Lupu, văzând că preoții care eșiau din școlile de popie nu mai șciau slavonește și deci nu puteau ceti cărțile slavoane ce se aflau în toate bisericile pentru sfânta slujbă, ... iar cărțile în limba // (pagina 38) grecească nu aveau cine să le citească, deoarece preoții greci nu vroiau să se ducă la bisericile sărace, pun să se tipărească cărți de slujbă bisericească traduse din grecească în limba românească.”

**A. D. Xenopol**, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Iași, 1891, Tom. IV:

Pag. 66: „Pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu se petrece un eveniment din cele mai însemnate pentru istoria culturală a poporului român. Se introduce în slujba obștească și oficială a bisericii limba română în locul acelei slavone întrebuințată până atunci. Limba română slujise în toate timpurile ca organ de închinare alături de cea slavonă, însă numai în chip privat, și nu oficial și sărbătoresc. Sub acești domni, limba română face un pas însemnat în predominarea cugetării poporului român, fiind introdusă și în slujba obștească a dumnezeirii ca organ de rostire și trecând apoi curând de la asemenea întrebuințare și în cancelariile domnești. Să căutăm a ne da seamă despre pricinile care determinară asemenea însemnată noire. Acest fapt al introducerii limbii române în slujba religioasă a poporului român se făcu mai întâi peste munți, în țara Ardealului, și după aceea în Țările Române de la poalele lor. Nu numai timpul introducerii idiomului național în închinarea sărbătorească către Dumnezeu este deosebit, ci și pricinile care provoacă asemenea schimbare în ambele regiuni.

Peste munți, introducerea limbii române în slujba oficială bisericească fu datorată propagandei luterane și calvine, și am cercetat aiure faptele ce se referă la această împrejurare.”

(Asemenea, ediția populară, Iași 1896, VII, p. 48.)

Pag. 69-70: „La atâta însă se mărgini îmboldirea dată de teama lățirii calvinismului între ortodoxi în biserica Țărilor Române, și introducerea limbii române în slujba religioasă a românilor de dincoace de munți nu fu datorită, precum greșit s-a admis până acum, unei reacțiuni contra propagandei calvine, care, întrebuințând limba română, spre a pătrunde în cugetul închinătorilor, ar fi provocat și pe români a se sluji de același organ, spre a respinge eretica doctrină. S-a susținut ca o dogmă în necritica noastră istorie de până acum că Mateiu Basarab și Vasile Lupu, văzând pericolul ce ar izvorî pentru dreapta credință, din doctrinele conținute în cărțile de peste munți *tipărite românește*, s-ar fi hotărât a oferi și ei doritorilor de cetire cărți de cetire scrise românește, însă curate de orice erezie și, astfel, ar fi luat două măsuri deodată: punerea cărților de religie pe românește și mai grabnica lor răspândire prin mijlocul tiparului. Întreaga mișcare culturală, provocată prin introducerea limbii române în biserica Munteniei și Moldovei, ar fi deci datorită indirect unei îmboldiri apusene; nu ar fi fost un product al propriei noastre dezvoltări.”

(Asemenea, ediția populară, VII, pp. 50-51.)

Pag. 72: „E ușor de a dovedi că nu întâlnirea întâmplătoare a catehismului calvinesc între cărțile cele noi, arătate de Udriște Năsturel, mitropolitului // (pagina 39) Varlam, a determinat marele eveniment al introducerii limbii române în biserică.”

(Asemenea, ed. pop., VII, p. 53.)

Pag. 76-77: „Căci să se observe: nu poate fi vorba de introducerea limbii române în biserică în sensul acela, că întrebuințarea ei în slujba dumnezeiască s-ar fi făcut pentru prima oară pe timpul domnilor îngemănați, întrucât am întâlnit *manuscripte* românești de cărți bisericești încă din decursul veacului al XVI-lea, poate chiar și mai vechi. Introducerea limbii române în biserică pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu poate avea numai înțelesul primei ei întrebuințări în *slujba obștească* a Țărilor Române, pentru care se și luară măsuri de răspândire a cărților românești prin mijlocul tiparului.

Întrucât deci se constată întâi existența de *manuscripte* românești, de texte bisericești mai vechi chiar decât protestantismul, nici nu se poate pune întrebarea determinării introducerii limbii române în biserică prin o reacțiune contra calvinismului.

Dacă nu se poate afla pricina introducerii limbii române în slujba obștească a bisericii Principatelor, în mișcarea de reacțiune contra propagandei calvine, să căutăm a determina cauzele adevărate ale acestui însemnat eveniment.”

**Ar. Densușianu, *Istoria limbei și literaturii române*, Iași 1885:**

Pag. 57: „*Periodul II* cuprinde timpul de la a. 1544 până la 1780, când apare întâia gramatică a limbii române. În acest period distingem două epoci, și anume, cea dintâi, de la 1544 până la a. 1698, când o parte din românii de peste Carpați s-au unit cu Biserica Romei, fapt de mari consecințe pentru deșteptarea și cultura românilor în general, și care coincide cu introducerea generală în biserică a limbii române în locul celei slavone.”

(Asemenea, în ed. 2-a, Iași 1894, pag. 158).

**Idem**, edițiunea a doua, Iași 1894:

Pag. 122: „S-a susținut de unii, chiar dintre români, că numai reformațiunii avem de a mulțumi introducerea limbii românești în biserică. Această părere s-a născut până nu se știa că deja cu mult înainte de Reformațiune limba română se întrebuința în scris și că se tradusese în ea cărți bisericești. Reformațiunea a ajutat tipărirea de cărți românești, dar nicidecum n-a dat întâiul impuls la traducerea lor, căci, din contră, este probat că propagatorii Reformei tipăresc cea mai mare parte traduceri vechi (v. lit. biser.).

După luterani, începură și calvinii a lucra ca să atragă pe români în secta lor, și, fiindcă principele țării era calvin, acțiunea lor devine din ce în ce mai violentă. Calvinii încep a impune românilor prin lege episcopi calvini. // (pagina 40)

Episcopul Ilie Iorest (1641-1643) este pus cu condițiune ca să tipărească și să introducă cărți românești cu dogme calvine; neîmplinind condițiunile, a fost depus la an. 1643, și în locul lui s-a numit Simion Ștefan (1641-1651), care a primit *Catechismul calvinesc* tipărit, cum se vede, în acel an (*iam exhibitum*. Magaz. ist. 236 sq. Șincai an. 1643), și celelalte cărți preparate sub influența calvină.”

Pag. 124: „Totodată, în acest secol, începuse a se generaliza tot mai tare limba română în biserică. Sub Mateiu Basarab, în Muntenia, și sub contemporanul său Vasile Lupu, în Moldova, deja pe la 1652 în bisericile domnești din Iași și Târgoviște se cânta românește în strana din stânga (1)<sup>22</sup>. Cele dintâi deciziuni oficiale pentru introducerea limbii române și scoaterea celei slavone din biserică s-au făcut la românii din Transilvania în mai multe rânduri sub mitropolitul Sava Brancovici (1656- 1680), din care ni s-a păstrat concludul marelui Sinod ținut la Alba Iulia la a. 1675 (2)”<sup>23</sup>.

Pag. 125: „Pe când însă românii de peste munți duceau o luptă atât de energică pentru a pune limba română în drepturile ei, dincoace i se pregătea un nou jug. Grecii, care, cu începutul secolului al XVIII-lea, pun mâna pe tronurile Munteniei și al Moldovei, erau o nouă epocă de sclavie și întunec pentru limba română. Școala și biserica se grecisează, limba societății mai bine devine greacă.”

**Gr. G. Tocilescu, *Istoria română pentru școalele primare de ambe sexe*, București 1887:**

Pag. 185: „Biserica română, care devenise dajnică (?) străinătății, el (Mateiu Basarab) o desrobește; limba română, care până aci era desprețuită, el o introduce în biserică și la curte în locul limbii slavone, în care se făcea serviciul divin, în care erau scrise actele și poruncile domnești.”

(Asemenea, în ediția din 1889, București, p. 131)

( „ „ „ „ „ 1890, „ „ „ 82)

( „ (puțin schimbat ca redacție) în ed. din 1894, p. 62-63.)

( „ în *Manual de Istoria română pentru școalele secundare de ambe sexe*, 1894, pag. 131.)

Pag. 166: „El (Vasile Lupu) introduse limba română în serviciul bisericesc, ca și în școlile de prin mănăstiri, episcopii și biserici, unde până aci se întrebuița mai mult limba slavonă.” // (pagina 41)

(Asemenea, în ediția din 1899, p. 258 și 269 și revăzută și adaosă din 1900. P. 346 și 356.)

**Petre Dragomirescu, *Încercări literare asupra traducerii cărților de ritual în biserica românească*. Teză pentru licență în teologie. București 1895:**

<sup>22</sup> (1) Călătoria arhidiaconului Paul de Alepo prin Moldova și Muntenia între anii 1652-1660, în *Archiva istor. a României*, t. I. prt. 2, p. 70, 98-100.

<sup>23</sup> (2) El sună: „Cuvântul lui Dumnezeu cu carele iaste mai de lipsă creștinilor și neînvățaților ca și cum iaste de lipsă lumina în vreme întunecului, așa și cuvântul lui Dumnezeu, ca să se vestească în limba noastră rumânește carele ne-am născut, ca să înțeleagă toți creștinii, săvâi că în toate săboarele mai dinainte de vreme am dojenit și am poruncit, așa și acum. Iară carii se vor afla făcând amintirile, cu bintitătuială, carele s-au dat în condițiile dintâi într-alți ani se va bintătui.” (Cipariu, *Acte și fragm.* Blasiu 1855 p. 148).

Pag. 32: „Pe timpul lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu se petrece un eveniment din cele mai însemnate pentru istoria culturală a poporului român. Se face începutul introducerii în limba română a slujbei obștești și oficiale a bisericii, în locul celei slavone întrebuințată până acum. Limba română a servit în toate timpurile ca organ de închinare, alături cu cea slavonă, însă numai în chip privat. Sub acești domni limba română face un pas însemnat în predominarea cugetării poporului român, fiind introdusă oficial în biserică, de unde apoi mai târziu trece și în cancelariile domnești”.

Pag. 33: „De acea dar (pentru a satisface trebuințele religioase ale poporului), Mateiu Basarab și Vasile Lupu fură nevoiți a *declara* limba românească ca limbă oficială a bisericilor, luând și măsuri prin înființarea de tipografii de a tipări în românește *cărțile de ritual bisericesc*”.

Pag. 35: „Slavonismul, fiind slăbit de grecism, face pe Mateiu Basarab și Vasile Lupu de a *declara* ca limbă oficială în biserică și în stat limba românească”.

**Dr. I. G. Sbiera**, *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504-1714*, Cernăuți 1897, pag. 19-23:

#### 6. *Graiul românesc n-a fost decretat ca oficial*

„S-a crezut până nu demult, și chiar astăzi mai există pe la unii alții socotința că graiul românesc și-a căpătat calitatea sa de graiu oficial în biserică și în domniile românilor abia în secolul al 17-lea, în urma lățirii și întemeierii Reformațiunii printre sașii și ungurii din Ardeal, și ca un efect al acesteia. Se presupunea adecă că vederile și ideile Reformațiunii, răspândindu-se printre românii din Ardeal, Moldova și Țara Românească (1)<sup>24</sup>, au îndemnat pe aceștia de a traduce românește cărțile bulgaroslavice folosite de ei până acum în biserică, și apoi de a decreta introducerea celor românești în locul celor bulgaroslavice. Cele dintâi traduceri românești se credeau a fi fost încercate abia în jumătatea a doua a secolului al 16-lea, iar decretarea introducerii lor oficiale se admitea ca făcută pentru românii din ambele domnii naționale în urma Sinodului din Iași din 1642, sau în urma celui din 1644 sau 1645, iar pentru românii din Ardeal, în urma Sinodului din 1675 (2)<sup>25</sup>. // (pagina 42)

Această părere însă nu este întemeiată.

<sup>24</sup> (1) Vezi, în manuscris, cursul meu asupra istoriei limbii și literaturii românești.

<sup>25</sup> (2) Pumnul A., *Lepeturariu românesc*, t. 3. Viena, 1862, pg. 37. *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania* de A. Tr. Laurian, Viena 1850, pg. 129.

Încât despre traduceri sau compuneri românești, noi am arătat la restimpul precedent (1)<sup>26</sup> și vom mai arăta la vale că ele au existat mai înainte de a fi pășit Luther în public cu ideile sale reformatoare, și cu deosebire mai înainte de a se fi răspândit ele printre români.

Cu toate acestea, nu se poate nega, precum am văzut mai sus, că mișcarea reformistă de prin țările ocupate de români a avut înrâurință bună și puternică asupra năzuințelor lor literare. Reformațiunea nu a produs la români această mișcare literară, dar ea i-a dat un impuls mare și un avânt puternic, îmbărbătând spiritele timide și nedecise de mai înainte și împingându-le înainte pe calea apucată.

Cealaltă opiniune însă, că graiul românesc s-ar fi introdus în biserică și stat în mod solemn și oficial, adică prin două sinoade, unul ținut în Iași în 1642, sau în 1644, iar altul în Ardeal, în anul 1675, încă nu o putem admite din următoarele considerațiuni.

Cunoaștem pertractările și decisiunile Sinodului din Iași din 1642 (2)<sup>27</sup>. În ele nu găsim nicio alusiune măcar la scoaterea graiului bulgaroslavice din biserica românilor sau la introducerea graiului românesc în locul lui, ori pe lângă el. Acest sinod nici nu se putea ocupa de astfel de lucru; el era convocat cu o misiune specială, de tot religioasă și încă nu locală, ci universală. El avea adică să arate și să precizeze în mod cert ce este dogmă în Biserica Răsăritului și ce nu. O discuțiune dară, ori de să se folosească sau nu graiul românesc în biserica românilor, nici nu încăpea aici; și chiar de s-ar fi pus înainte această întrebare, nu credeam că s-ar fi rezolvit în favoarea graiului românesc, fiindcă la acest sinod au participat atât rușii din Chiev, cât și grecii din Constantiniena, și nici unii, nici alții n-ar fi consimțit tocmai la scoaterea graiului lor din biserica românilor.

Poate că ar fi dispuși unii să creadă că această chestiune s-a pus înainte și s-a rezolvat în al doilea sinod din Iași, ținut în anul 1644 ori 1645 în contra Catihismului calvinesc publicat de principele Ardealului George Racoți I (1630-1648) în Alba Iulia, în anul 1640, și impus bisericii românești de acoloa (3)<sup>28</sup>. Este adevărat că acest sinod era curat local, că era convocat într-o cestiune care atingea de aproape folosirea graiului românesc în biserică și că la el participaseră bărbați competenți din ambele domniate românești, Moldova și Țara Românească (4)<sup>29</sup>. Aici mai degrabă s-ar fi // (pagina 43) putut pertracta astfel de

<sup>26</sup> (1) Vezi, în manuscris, cursul meu asupra Istoriei limbii și literaturii românești.

<sup>27</sup> (2) Kimmel E. I., *Monumenta fidei ecclesiae orientalis*, Jenae, 1850, p. I. pg. 408-420; Harduin J., *Acta Conciliorum...*, t. XI. Parisiis, 1715, pg. 171-179, 231.

<sup>28</sup> (3) Cipariu T., *Analecte*, Blaj, 1858, pg. XXI, 1. *Documente istorice* de A. Tr. Laurianu, Viena, 1850, pg. 111, pg.115, Nr. 2. Bariț G., *Catihismul calvinesc*, Sibiu, 1879, pg. 100-101.

<sup>29</sup> (4) Melchisedec, *Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul în veacul al XVI și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*,

cestiune și congresiștii, fiind de aceeași naționalitate, mai ușor s-ar fi putut înțelege împreună și decreta scoaterea graiului bulgaroslavice din biserică și introducerea celui românesc în locul lui. Noi însă credem că nici într-acest sinod particular n-a fost vorba despre aceasta și că nu s-a făcut nicio deciziune de felul acesta. Motivele ce ne întăresc în această credință sunt mai multe.

Cel dintâiu este că nici nu era trebuință de un lucru ca acesta, deoarece, cu aproape un secol mai înainte, se tipăriseră în Ardeal cărți românești bisericești, se răspândiseră pretutindena și se introduseră prin bisericile românilor cu plăcere și fără nicio protestare din vreo parte. Chiar în ambele domnii românești se tipăriseră înainte de acest sinod cărți românești, precum, în Țara Românească, *Pravila cea mică*, în Govora, în 1640, iar în Moldova, *Cartea românească de învățătură* a mitropolitului Varlaam, în Iași, în 1643. Graiul românesc era, așadar, introdus de fapt, nu mai era trebuință de vreo decretare, mai ales că nimeni nu se opunea la aceasta.

Alt motiv, nu mai puțin concludent, este că, atât înainte, cât și după ținerea acestor sinoade, preoții românilor au continuat încă timp îndelungat a se folosi de graiul bulgaroslavice la ceremoniile religioase și bisericești, ba încă introduseră pe ici colea, pe lângă el, încă și pre cel grecesc, dar, totodată, se foloseau și de cărți românești în acea măsură în care dispuneau de ele și le aveau la îndemână. Cărțile românești nu făcuseră încă de prisos cărțile bulgaroslavice, pentru că ele nu fuseseră nici traduse, nici tipărite toate deodată, ci numai pe încetul și în decursul timpului, așa încât nici pe la finea răstimpului acestuia n-am putea zice că au fost toate traduse și răspândite pretutindeni.

Mai alt motiv pentru opiniunea noastră, tot atât de puternic și convingător, îl găsim în fapta că și după ținerea acestor sinoade a continuat graiul bulgaroslavice a fi învățat prin școalele românilor, nu numai în cele două Academii, din Iași și București, dar încă și prin școalele de pe la episcopii, lucru care nu s-ar fi tolerat, dacă s-ar fi fost decretat scoaterea lui din bisericile românilor.

Remarcabilă din mai multe puncte de vedere și, poate, decisivă în privința aceasta este, în fine, și instrucțiunea ce s-a dat mitropolitului Ardealului, Atanasiu, la sântirea sa în București, în ianuarie 1698, adică cu mai bine de 50 de ani în urma sinoadelor din Iași. Într-această instrucțiune citim sub numărul 5) următoarele: „Trebuie, Arhieria Ta, slujba bisericii, adică *Ohtaiul*, *Mineele* și *alte cărți* ce se cântă duminicile și sărbătorile, și *slujba de toate zilele*, să te nevoiești cu de-adinsul să se citească *toată* pre limba *slavonească* sau elenescă, iar nu *românește* sau într-alt chip.” Numai cititul Evangheliei se permitea românește, cu oarecare răstrângere, precum și predicarea, căci, sub numărul 6)

din această instrucțiune, se zice: „Trebuie, Arhieria Ta, *Evanghelie* să pui să se citească au *slavonește*, au *românește*, precum s-au tipărit în zilele blagocestivului și luminatului domn // (pagina 44) Ion Constantin Basarab, voevod a toată Ungrovlahia”, iar sub numărul 2) se zice: „Trebuie, Arhieria Ta, să *propovăduiești* cuvântul lui Dumnezeu la *sârbi* și la *ruși* pre limba *slavonească*, iar la *români*, *pre limba românească*, atât duminicile, cât și la celelalte sărbători, atât la biserici, cât și la pogribanii (înmormântări), și mai pe scurt în toată vremea și în tot locul, când va trebui, după cum ți-e puțința, să propovăduiești cuvântul lui Dumnezeu.” (1)<sup>30</sup>.

Această instrucțiune este dată de Dositeiu, patriarhul Ierusalimului, carele se afla pe atunci după mile în București, „împreună cu prea sfințitul *mitropolitul Ungrovlahiei*, chir Teodosie, și cu cei ce s-au aflat aici arhierie”. Dispozițiunile de sub numărul 5 și 6 din ea n-ar fi putut fi nici admise de capii bisericii din Țara Românească, nici permise de noul cap al bisericii din Ardeal, de cumva ar fi existat mai înainte niște decisiuni sinodale sau niște decrete domnești carele ar fi fost oprit folosirea graiului bulgaroslavlic prin bisericile românilor!

Dacă, după cunoștințele noastre de până acum, n-am dat urme de vreo decretare solemnă a introducerii graiului românesc ca oficial în biserică și statul românilor din ambele domniate naționale, nici de vreo urgisire și oprire a celui bulgaroslavlic, apoi cam nu tot așa au mers lucrurile în ambele privinți la românii din Ardeal și Ungaria, mai ales nu încât privește folosirea graiului românesc. Aici, îndată ce s-au recunoscut de stat confesiunile protestante, luterana, calvina și unitara, ca religiuni egal îndreptățite cu cea romano-catolică, au căutat atât sașii, cât și maghiarii ca să atragă pre toți locuitorii țării, prin urmare și pre români, către noiele vederi confesionale.

Spre a ajunge la acest scop, sașii nu numai că îndemnară pre toate limbile ca să-și traducă cărțile religioase și bisericesti pe graiul lor, dar se puseră de tipărire mai multe cărți grecești, bulgaroslavice și chiar românești (2)<sup>31</sup>. Românii se folosiră cu plăcere de aceste îndemnuri binevoitoare și de acest curent liberal, traduseră și tipărire chiar mai multe cărți bisericesti în Brașov, Sibiiu, Sebeș și Orăștia. Chiar mulți din ei și-au organizat biserică după noiele vederi sau, cel puțin, erau în aplicare s-o facă, căci în adunarea generală a țării, ținută în anul 1577 sub principele Cristofor Batori (1576-1581), s-a decis între altele: „ca românii, cari vor vrea să părăsească legea grecească și să asculte dogmele

<sup>30</sup> (1) Cipariu T., *Acte și fragmente ist. bis.*, Blaj, 1855, pag. 243-244.

<sup>31</sup> (2) Popp V., *Disertație asupra tipogr. rom.*, Sibiiu 1838, pg. 11-12; Teutsch G.D., *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, 2. Aufl. Bd. 1. Leipzig, 1874, pg. 335; Bariț G., *Catihismul calvinesc*, pg. 95-101.

calvine *în limba lor*, să aibă voie a-și alege episcop care să atârne totdeauna de la episcopul calvin” (3)<sup>32</sup>. // (pagina 45)

Această dispozițiune este prima care vorbește despre folosirea graiului românesc în cele bisericesti, dar ea nu privește pre toți românii fără deosebire, ci numai pre aceia cari se vor face calvini, dar și acestora nu li se impune în mod imperativ, ci se zice: „și vor vrea să asculte dogmele calvine în limba lor”; cei rămași în legea strămoșească cu ritul grecesc continuau a se folosi de biserică, după plac și puțință, de care graiu voiau; nimica nu li era nici impus, nici oprit.

În secolul al 17-lea, sub amândoi Racoțenii, George I (1630-1648) și George II (1648-1657), carii cu deosebire se interesau de convertirea românilor la calvinism, încă nu găsim din partea lor, în privința folosirii graiului românesc sau opririi celui bulgaroslav, alte dispozițiuni, decât că impunea mitropoliților, la recunoașterea lor ca atari, „ca dumineca și în celelalte sărbători, atât în biserică, cât și la îngropăciuni, și în alte locuri, unde se va cere, să predice cuvântul cel sfânt a lui Dumnezeu după sfânta Biblie *în limba lor cea națională* și să grijască ca toți ceilalți preoți să predice așa, și ca să primească catehismul (tipărit românește în Alba Iulia, 1642) ce li s-a dat lor și că va face să se primească de ceilalți, și că-l va propune junimii, și că va face să se propună și de ceilalți”, precum se vede din diploma de denumire dată mitropolitului Ștefan Simoniciu într-a 10 octomvrie 1643; sau, iarăși, că mitropolitul va primi „veniturile sale cele legitime ca să aibă de unde acoperi spesele sale *pentru tipărirea cărților în limba națională a bisericilor* de sub jurisdicțiunea lui, *pentru ținerea școalelor și pentru onorariul principelui*”, precum se cunoaște din diploma de denumire a mitropolitului Sava Brancoviciu, dată într-a 28 decemvrie 1658 (1)<sup>33</sup>.

În ambele aceste două diplome nu este de fel vorba nici despre vreo favoare acordată graiului românesc, nici despre vreo urgisire și scoatere din biserică a altor graiuri naționale, ci, din contră, se admit toate graiurile *naționale* ale credincioșilor ca egal îndreptățite și se impune numai episcopilor și preoților ca ei să predice și să tipărească cărți, nu românește, ci „*în limba națională a bisericilor*” de sub ei, adecă pentru români, românește, pentru bulgaroslavi, bulgaroslovenește, pentru greci, grecește, etc. Atâta și nimica mai mult.

Dar cu toate aceste dispozițiuni bine intenționate ale principilor calvini de a avea diferiți credincioși graiul propriu național prin bisericile lor, românii tot au continuat a se servi și mai departe, pe ici colea, de graiul bulgaroslav în dătinat la ei din vechime. Aceasta o făceau sau pentru că nu aveau cărți

<sup>32</sup> (3) [August Treboniu Laurian], *Documente istorice despre starea po[litică] și ier[atică] a rom[ânilor] din Trans[ilvania]*, Viena, 1850, pg. 87.

<sup>33</sup> (1) [August Treboniu Laurian], *Documente istorice despre starea po[litică] și ier[atică] a rom[ânilor] din Trans[ilvania]*, Viena, 1850, pg. 114-115 și 127-128.

românești la dispozițiune, sau pentru că nu se desbăraseră încă de oare care prejudeții pentru cărțile bulgaroslavice, sau pentru că voiau să treacă în ochii mulțimii ca mai învățați și mai presus decât ea. // (pagina 46)

Că Românii din Transilvania n-au fost încetate a se folosi de graiul bulgaroslavice pe lângă al său propriu, se vede limpede din dispozițiunile sinodului ținut la 1675. Aici se stătuiește sub numărul 1) ca „cuvântul lui Dumnezeu ... să se vestească în limba noastră rumânească, în care ne-am născut, ca să înțeleagă toți creștinii, săvâi că în toate săboarele mai dinainte vreme am dojenit și am poruncit, așa și acum. Iară cari se vor afla făcând amintrile, cu bintătuiala (pedeapsă) carele s-au dat în condițiile dintâi într-alți ani, se va bintătuia (pedepsi)”. Această dispozițiune însă se repoartă numai la predicământ, nu cuprinde dară nimica nou decât aceea ce era impus de principii calvini ai țării. În canonul al 8-lea al acestui sinod însă, găsim o dispozițiune care seamănă a merge ceva mai departe. Ea sună: „*Popii care nu se nevoesc cu rumănie, ce tot cu sârbie, unii ca aceia și loruș facu-și de către Dumnezeu pedeapsă și către poporani urăciune, și săborului scădere, aceia, cu un cuvânt, să se oprească din popie*” (1)<sup>34</sup>.

Acest canon este unicul care oprește preotului român folosirea graiului bulgaroslavice, sub pedeapsă de dispreuție. Dar și acesta nu este de luat în toată lărgimea și rigoarea lui. El a căpătat chiar din partea mitropolitului Sava I. Brancoviciu (28 decembrie 1656 până în 2 iulie 1680), carele a preșăzut la acest sinod, o interpretare conformă împrejurărilor bisericești, iar nu lărgimii și rigorii canonului. În scrisoarea circulară, prin care se vestesc în diecesă dispozițiunile sinodului, mitropolitul Sava drept se impune preoților ca să predice românește, dar despre serviciul religios din biserică și din afară de ea nu vorbește în deplinul înțeles canon 8 citat, ci zice numai: „*Care cărți sămtu scrise și scoase pe limba rumânească să se citească și să se învețe în biserică creștinilor și într-alte locuri unde va fi lipsă*”, de unde rezultă că celelalte cărți care nu erau încă „scrise și scoase pe limba rumânească”, dar care erau de trebuință serviciului dumnezeesc, se puteau ceti la ceremoniile religioase fără de a cădea sub pedeapsa despopiei. Deci și acest sinod n-a urgisit graiul bulgaroslavice, nici nu l-a scos din biserică românilor, ci numai a impus preoților ca, întru cât sunt și au la dispozițiune cărți românești, să se folosească numai de acestea, iar nu și de cele bulgaroslavice.

Numai dintr-acest punct de vedere ne putem explica de ce mitropolitul Ardealului Atanasiu, sfințit în București în ianuarie 1698, a primit, fără contradicere, instrucțiunea despre care am vorbit mai sus, măcar că este reacționară față cu dispozițiunile sinodului din 1675.

Deci, din câte am adus aici înainte, precum și din cele arătate în paragraful precedent, rezultă fără pic de îndoială că graiul românesc n-a fost decretat ca

---

<sup>34</sup> (1) Cipariu T., *Acte și frag.*, pg. 148-156.

oficial, nici în biserică, nici în stat, ci că el s-a introdus încetul cu încetul, mai întâi pe lângă cel bulgaroslav, a căruia întrebuințare a făcut-o tot din ce în ce mai de prisos, până ce în fine i-a ocupat tot terenul.”

Nota III – la pagina 23

***Cărțile de ritual românești scrise și tipărite în anii 1635-1741***

Anul	CARTEA	LOCUL	LIMBA			OBSERVAȚIUNI
			Tipic	Citiri	Cântări	
1635	Molitvenic	Câmpulung	slav.	slav.	slav.	
1639	Molitvenic Mss. No. 167	-	„	„	„	Scris de Toader Dascălul din Calofendești (?)
1643	Antologhion	Câmpulung	„	„	„	
1646	Liturghie	Măn. Dealul	„	„	„	
„	Slujebnic	Târgoviște	„	„	„	
1649	Triod	„	„	„	„	
1650	Pogribania preoților	„	rom.	slav.	slav.	
1651	Mystirio sau Sacrament	„	„	„	„	
1652	Târnosanie	„	„	„	„	
1673	Acatistul Născătoarei	Uniev	slav.	rom.	rom.	
1679	Liturghie (Dosoșteiu)	Iași	rom.	rom.	rom.	
1680	Liturghie (Teodosie)	București	rom.	slav.	slav.	De la Duminica pogorării S-tului Duh, și rugăciunile sunt românește
1681	Molitvenic (Dosoșteiu)	Iași	rom.	rom.	rom.	
1682	Evanghelia	București	„	„	-	
1683	Apostolul	„	„	„	-	
1683	Liturghie (Dosoșteiu)	Iași	„	„	rom.	
„	Octoih (Dosoșteiu)	„	„	„	„	Fragment
1685	Ceasloveț	Bălgrad	„	„	„	
1685	Ceaslov. Mss. 714	-	„	„	„	Scris de Popa Pătru
1686	Slujbe și Molitve. Mss. 545	-	„	„	„	Scris de Matei Bojdar din Urșova

1687	Diaconstvele	Bălgrad	„	„	„	
1689	Molitvenic	Bălgrad	„	„	„	
1693	Octoih. Mss. No. 1838	-	„	„	„	Scris de Vasile Sturdze Moldoveanul
1695	Ceaslovăț. Mss. No. 1838	-	„	„	„	Idem
1696	Slujba S-lor Constantin și Elena	Snagov	rom.	rom.	slav.	
„	Paraclisul S-tei Fecioare Mss. 712	-	rom.	rom.	rom.	
1696- 1701	Ceaslov, Evanghelie, etc. Mss. 706	-	„	„	„	Idem
1698	Mineiu	Buzău	rom.	rom.	slav.	
1699	Molitvenic	„	„	„	„	
1700	Octoih	„	„	„	„	
„	Triod	„	„	„	„	
1701	Molitvenic	„	„	„	„	
„	Penticostar <sup>35</sup>	„	„	„	„	// (pagina 58)
1702	Liturghie	Buzău	rom.	slav. și rom.	slav.	
1704	Mineiu. Mss. No. 942	-	„	rom.		Scris de diacul Daniil din Coruț (Ardeal)
1705	Antologhion	Râmnic	rom.	rom.	slav.	
1706	Slujba Născătoarei	„	„	„	„	
„	Octoih	„	„	„	„	
1710	Slujba Sf. Antim. Mss. 406	-	„	„	„	Scris în București din porunca lui Antim Ivireanul
1713	Liturghie	Târgoviște	rom.	„	rom.	
„	Molitvenic	„	„	„	„	
1714	Sinopsis	Iași	rom.	rom.	rom.	Afară de pavecernița cea mare și slujba priceștaniei, unde <i>numai tipicul</i> este românesc.

<sup>35</sup> Tabelul continuă pe pagina 58.

1715	Liturghie	„	rom.	slav. și rom.	rom.	
„	Ceaslov	Târgoviște	rom.	rom.	rom.	
1717	Triod. Mss. No. 759	-	rom.	rom.	slav.	Varlaam (M-rea Sibiel)
1720	Octoih Mic	-	rom.	rom.	rom.	
1723	Evangelhie	București	-	„	-	
1726	Antologhion	Iași	rom.	rom.	slav.	
„	Slujba marelui canon	București	rom.	rom.	rom.	
„	Triod	-	„	„	„	
1728	Liturghie	București	„	„	„	
1729	Molitvenic	„	„	„	„	
1730	„	Râmnic	„	„	„	
1731	Triod	„	„	„	„	
1734	Molitvenic. Mss. 2.003	-	rom.	rom.	rom.	
„	Cântări din Triod, etc. Mss. 35	-	-	„	„	Popa Ion de la Stiopi (Ungaria)
1736	Antologhion	București	rom.	slav. și rom.	slav.	
„	Octoih	„	„	„	„	
1738	Prăznicar. Mss. 138	-	rom.	rom.	rom.	Stefan Dascălul
1739	Acatistul Sf. Nicolae. Mss. 471	-	„	„	„	
„	Liturghie. Mss. 1.832	-	„	„	„	
1741	Liturghie	București	„	„	„	
„	Molitvenic	„	„	„	„	
„	Strastnic. Mss. 710 <sup>36</sup>	-	„	„	„	

<sup>36</sup> Aceasta este ultima lucrare menționată în tabel, care se încheie la pagina 58.

**An unnoticed episode from the activity of Ioan Bianu (1904)**

## ABSTRACT

The paper analyses the reception speech held by Ion Bianu, to the Romanian Academy, on 21<sup>st</sup> March (3<sup>rd</sup> April). The key of the speech on role of introduction of Romanian language in the Romanian Church, the informative and symbolic content of the speech allowed the author to establish the way by which through Ioan Bianu, his generation perceived the roles of culture in setting up the nation.

The articulated and applied speech showed how the national, Romanian literature decisively contributed to establishing national culture. From the perspective of year 1904, Romanian literature both fed the national spirit and developed through books „the authentic culture”, the core of national character of states. History of old Romanian book offered, according to the generation that experienced the Great War, the essential elements drew on to establish the national Romanian state.

**Abrevieri bibliografice**

- Bădiliță 2019 – Cristian Bădiliță, „Geniul greco-catolic românesc”, în Cristian Bădiliță, Laura Stanciu, *Geniul greco-catolic românesc*, București, Editura Vremea, 2019
- Bianu 1904 – Ioan Bianu, *Despre Introducerea Limbii Românești in Biserica Românilor: Discurs rostit la 21 Martie (3 Aprilie) 1904 în ședință solemnă sub președinția M. S. Regelui*, București, Editura Carol Göbl, 1904
- Bianu 1911 – „Ioan Bianu la Serbările de la Blaj din 1911”. *O pagină din istoria noastră culturală*, Despărțământul XI Blaj al „Asociațiunii”, Tipografia Seminarului Teologic Greco-catolic, Blaj, 1911
- BRV I-IV, 1903-1944 – Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. I-IV, București, 1903-1944
- Comșa 1943 – Nicolae Comșa, *Correspondența între Ioan Micu Moldovan și Ioan Bianu. Un capitol din colaborarea între Blaj și București*, Tipografia Seminarului, Blaj, 1943
- Crișan 2008 – Vasile Crișan, *Aurel C. Popovici (1863-1917)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2008
- Dumitraș 2010 – Ioan-Dan Dumitraș, *Ioan Bianu: Studiu Monografic*. Teză de Doctorat susținută la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, coordonator științific Eva Mârza, 2010
- Gherman 2016 – Alin-Mihai Gherman, „Proiectul Bibliografiei Românești Vechi”, comunicare susținută la Conferința Națională *Bibliologie și Patrimoniul Cultural Național*, 24-25 noiembrie 2016, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia
- Harth 2000 – Dietrich Harth, „*Nationalliteratur – ein Projekt der Moderne zwischen Mystification und politischer Integrationsrhetorik*”, în Andreas Gardt (Hrsg.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 2000, p. 349-381
- Mârza 2009 – Radu Mârza, *The History of Romanian Slavic Studies. From the beginnings until the First World War*, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române. Centrul de Studii Transilvane, 2009
- Panaiteșcu 1965 – Petre P. Panaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei, 1965
- Panaiteșcu 1969 – Petre P. Panaiteșcu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, Editura Științifică, 1969

- Panaiteacu 1971 – Petre P. Panaiteacu, *Contribuții la istoria culturii românești*, Ediție îngrijită de Silvia Panaiteacu. Prefață, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, București, Editura Minerva, 1971
- Panaiteacu 1994 – Petre P. Panaiteacu, *Interpretări românești*, București, Editura Enciclopedică, 1994
- Pâclișanu 1933 – Zenovie Pâclișanu, „Contribuții la introducerea limbii românești în biserica din Ardeal”, în *Convorbiri literare*, LXVI, 1933, p. 783-786
- Popovici 1939 – Aurel C. Popovici, *Stat și Națiune. Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939
- Tănăsioiu 2017 – Carmen Tănăsioiu, „Academia Română și Casa Regală, câteva repere”, în *Revista Bibliotecii Academiei Române*, Anul 2, Nr.2, iulie-decembrie 2017, p. 69-88
- Turda 2016 – Marius Turda, *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar (1880-1918)*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2016

**Cuvinte-cheie:** Ioan Bianu, Bibliografia Românească Veche, Academia Română, discurs, limba română

**Keywords:** Ioan Bianu, Old Romanian Bibliography, Romanian Academy, speech, Romanian language